

Tallinna 18. sajandi muusikute ja kantorite eluolu ja ametialase tegevuse peegeldused nende varaloendites

Heidi Heinmaa

Järgnevas artiklis vaadeldakse Tallinna linna-muusikute, organistide ja kantorite eluolu sotsio-kultuurilisest ja argiajaloolisest vaatekohast, tuginedes Tallinna Linnaarhiivis säilinud varaloenditest saadud andmetele. Varaloend ehk pärandinventar (*Nachlassverzeichnis, Nachlassinventar*), mis koostati juhul, kui siitilmast lahkunud isik polnud endast testamenti maha jätnud, sisaldab nimekirja talle kuulunud varast – kinnisvarast, väärtpaberitest ja sularahast, kodusest vallasvarast, nagu mööbel, majapidamistarbed, lauanõud, ehted, kunstiesemed, rõivad ja muud tekstiilesemed, raamatutest jm. ning isegi toiduvardudest. Sellepärast on varaloendid ajalooallikana mitmekülgsed ja sisukad dokumendid, millest ammutada objektiivset informatsiooni inimeste eluolu kohta. Isikutele kuulunud varade üleskirjutused peegeldavad eelkõige nende tõenäolist majanduslikku elujärge ja -laadi ning seega nende sotsiaal-majanduslikku staatust linnaühiskonnas. Samas aga kajastavad erinevad esemed ka inimeste igapäevaolu – (tarbimis)eelistusi, huvialasid ja harrastusi, viidates omakorda kultuuri-ajaloo, sealhulgas haridus-, kirjandus-, kunsti- ja muusikaajaloo seotud aspektidele.

18. sajandi Tallinna linnamuusikute, organistide ja kantorite varaloendite analüüsi peamine eesmärk on saada üksikasjalikumalt teavet kutseliste muusika alal tegutsenud isikute igapäevaolu kohta – millised olid nende olmetingimused ja sotsiaalne staatus ning mil määral peegeldavad varaloendid nende ametiga seonduvat. Sealjuures püüan võrrelda erinevate muusikainstitutsioonide esindajate varanduslikku elujärge ja sotsiaalset prestiiži. Ühtlasi püüan välja selgitada Lääne-Euroopa muusikakultuuri mõjusid Tallinna muusikutele ja nende kaudu linna muusikaelu. Tallinn kuulus saksa kultuuriruumi ning hoidis ka pärast Venemaa koosseisu minekut endiselt side-

meid Saksamaaga ja selle kaudu ka Lääne-Euroopa kultuurieluga laiemalt. Tallinna kodanikkond koosnes suuresti sakslastest ja siinse muusikaelu, nii vaimuliku kui ka ilmaliku muusika korraldamisel lähtuti peamiselt Põhja-Saksa eeskujudest.

Varaloendid uurimisallikana

Järgnevalt varaloendist veidi täpsemalt: see on dokument, mis koostati seadusega sätestatud korras inimese surma järel tema sugulaste või eestkostjate soovil ja rae korraldusel lahkunu vara kohtulikuks kindlustamiseks ja edasise haldamise korraldamiseks. Vara inventeerimise ja pitseerimise viisid läbi bürgermeistri korraldusega selleks volitatud isikud (rae, kohtu või kiriku esindajad), vara kirjutas üles raesekretär tunnistaja/te ja/või eestkostja/te juuresolekul. Varaloendisse pandi kirja lahkunule kuulunud kinnis- ja vallasvara, mis asus lahkunu majas ja teistes talle kuulunud hoonetes. Tavaliselt loetleti esmalt kinnisvara, kui seda oli, seejärel sularaha ning edasi vallasvara esemerühmade kaupa, tegemata vahet suurtel ja väikestel esemetel ning nende väärtusel. Enamasti lähtuti esemete grupeerimisel nende materjalist, näiteks alustati loetelu kullast väärisesemete ja juveelidega, mille järel pandi kirja laua- ja kööginõud erinevatest materjalidest, nagu hõbe, tina, vask, messing, plekk, raud, savi, portselan, klaas vm., nende järel tekstiilesemed, mööbel ja muu majakraam, edasi toiduvardud ja linnud-loomad, lõpuks raamatud, dokumendid ja kirjad. Lahkunu elukutsest olenevalt võis lisanduda spetsiifilisi esemerühmi, nagu näiteks kirurgilised instrumendid linnakirurg Andreas Arnold Christoph Ritteri varaloendis,¹ pargitud ja toornahad kingseppmeister Christian Friedrich Blanckenburgi varaloendis² või muusikainstrumendid linnamuusik Ernst Jacob Tewese varaloendis.³

Uurimus on valminud SA Eesti Teadusagentuuri toetusel (projekt „Muusika Eesti linnakultuuris 17. ja 18. sajandil Põhja-Euroopa kontekstis“; ETF 9469).

¹ TLA 230-1-508 (1767. a., vt. Pullat 2007: 122–131).

² TLA 166-1-189 (1770. a., vt. Pullat 2004b: 188–196).

³ TLA 166-1-559 (1776. a., vt. Pullat 1993).

Tallinnas on varaloendeid koostatud alates 15. sajandist Lübecki õiguse alusel. Tallinna Linnaarhiivis on 18. sajandist säilinud 500 tallinlaste varaloendit (Pullat 1997: 17–18), millest 335 kuulub Tallinna Magistraadi fondi (TLA f. 230) ja 165 Tallinna Vaeslastekohtu fondi (TLA f. 166).⁴ Tallinna ajaloolise linnaühiskonna uurija Raimo Pullati hinnangul on see erakordselt suur hulk võrreldes näiteks Lübecki või Münsteriga, kus neid on säilinud umbes seitse korda vähem (Pullat 1997: 17–18). Tallinna muusikute ja kantorite varaloendeid on 18. sajandist säilinud seitsmelt isikult: need on kantorid Johann Gonsior (1711. a.)⁵ ja Christoph Erdmann Bieck (1750. a.),⁶ kantorina alustanud ja professoriks edutatud Heinrich Benjamin Hessler (1766. a.),⁷ linnamuusik Ernst Jacob Tewes (1776. a.)⁸ ning organistid Heinrich Ernst Giese (1777. a.),⁹ Johann Carl Justus Welsch (1787. a.)¹⁰ ja Alexander Forbus (1792. a.).¹¹ Raimo Pullat on publitseerinud 18. sajandi Tallinna kaupmeeste, käsitöölise ja literaatide varaloendeid mitmes köites ja väljaandes (Pullat 1997, 2002, 2004a ja b, 2006, 2007), mis on tänuväärne allikmaterjal uusaegse linnaühiskonna uurijatele nii meil kui ka välismaal. Seni avaldatud varaloendite seas on nelja Tallinna muusikategelase varaloendid: kantorid Johann Gonsior (Pullat 2007: 29–34),¹² Christoph Erdmann Bieck (Pullat 2007: 73–80), Heinrich Benjamin Hessler (Pullat 2007: 109–121) ja linnamuusik Ernst Jacob Tewes (Pullat 1993). Hiljuti on trükitud välja antud Tallinna 18. sajandi literaatidele kuulunud raamatute nimestikud, sealhulgas ka Niguliste kiriku organisti Heinrich Ernst Giese raamatuloend (Tarvas 2014: 191–206).

Tavainimeste varaloendeid on uuritud alates 19. sajandi teisest poolest, kui ajaloolased hakkasid tundma huvi linna- ja maaelanike materiaalse kultuuri vastu. Süstemaatiliste uurimistöödega tehti algust 1970-ndail Euroopas, kus üheks olu-

lisemaks keskuseks sai Münsteri ülikooli juures 1976. aastal loodud võrdleva ajaloolise uurimise grupp Günter Wiegelmanni juhtimisel, kes keskendus erinevate sotsiaalsete gruppide mentaliteedi ja igapäevaelu uurimisele (Suurmaa 2004: 17). Ka Eesti ajaloolased on kasutanud varaloendeid uurimisallikana läbi aegade, järjekindlamalt aga alates 1990-ndaist, mil olulise tõuke sellesse töösse andis ajaloolane Raimo Pullat erinevate varaloendite publikatsioonidega. 18. sajandi tallinlaste varaloendeid on juba uuritud mitmest huvipunktist lähtudes, näiteks on analüüsitud linnaelanike kodudes leidunud mööblit (Pullat 2012), linnakodanike rõivastust (Pullat 2013), sealhulgas kaupmehepere garderoobi (Russak 2007), laua- ja kööginõusid (Suurmaa 2004), luksust (Pullat, Suurmaa 2008), linnakodanike kodudes inventeeritud pilte ja peegleid (Driesner, Riemer 2004), kuld- ja hõbesemeid (Kirme 2008), samuti relvi, liiklusvahendeid, kunstiesemeid ja muusikariistu (Pullat 2011) ning eraamatukogusid (Pullat 2009). Kõigi nende esemete leidumuse uurimisel on teiste hulgas läbi vaadatud ka muusikute varaloendeid, millest on saadud täiendavaid andmeid eelkõige muusikainstrumentide ja raamatute omamise kohta üldisemas kontekstis. Eraldi käsitlemist on seni leidnud linna peamuusiku Ernst Jacob Tewese varaloend, mille põhjal Risto Paju (2010) on argiajaloo vaatenurgast rekonstrueerinud linnamuusik Tewese koduse teeõhtu miljö, püüdes tõepäraselt kirjeldada muusiku kodusustust ning elulaadi.

Tallinna muusikaelust 18. sajandil

Vaadates Tallinna muusikaelu arengut 18. sajandil, näeme, et eelnenud sajandite jooksul välja kujunenud linnamuusikute, kantorite ja organistide institutsioonid tegutsesid 18. sajandi esimesel

⁴ Vaeslastekohus tegeles eestkoste- ja hoolekandeesajade järelevalvega, kaitstes orbude, alaealiste või puuetega isikute (ja nende vara) huve, kes seda ise teha ei suutnud. Näiteks pidid orvuks jäänud lapse eestkostjad viibima ka lapse surnud vanema vara inventeerimise juures.

⁵ TLA 230-1-Bt 16/II.

⁶ TLA 230-1-Bt 15/I.

⁷ TLA 230-1-Bt 17/II.

⁸ TLA 166-1-559.

⁹ TLA 230-1-Bt 16/I, f. 196–209. Sellest on ka koopia, mida ilmselt kasutati Giese vara oksjonil müümise alusdokumendina ning selle juures leidub ka müüdüd esemete nimekiri koos müügihindadega: TLA 230-2-106.

¹⁰ TLA 166-1-585.

¹¹ TLA 166-1-259.

¹² Pullati avaldatud kohaviidas on viga, õige on: TLA 230-1-Bt 16/II, f. 235–239.

poolel vanade traditsioonide järgi. Juhtivat positsiooni linna muusikaelus omas gümnaasiumi kantor, kelle amet hõlmas nii kooliõpetaja kui ka kirikumuusiku tööd. Koolis andis ta muusikatundi ja õpetas alamates klassides üldaineid, nagu ladina keel, usuõpetus ja kirjatehnika. Kirikumuusikuna hoolitses kantor vokaalmuusika eest jumalateenistustel ja kirikupühadel, juhatahes koraalilaulu ja mitmehäälsel koorimuusikat. See tähendas ka koorile (*Kantorei*) repertuaari hankimist, koorilauljate õpetamist ning eeslauljaks olemist. Peale selle vastutas kantor vokaalmuusika ettekandmise eest gümnaasiumi aktustel, kõnekoosolekutel ja muudel linna pidulikel sündmustel.¹³

Ka Tallinna toomkoolis oli kantori ametikoht läbi sajandi olemas, linnakoolis aga jäi pärast sõda muusikatunni andmine üldainete õpetaja kolleegi (*College*) töökohustuste hulka (Adelheim 1931: 22–24). Näiteks Magdeburgist Tallinnasse tulnud Heinrich Benjamin Hessler (†1766) alustas siin oma karjääri just toomkooli kantorina, kellena töötas aastail 1746–1749. Järgmised viis aastat, 1749–1753 oli ta linnakoolis kolleeg ning seejärel sai ta gümnaasiumi kolleegiks ja paar aastat hiljem, 1756. aastal teoloogia professoriks. Aastail 1757, 1760 ja 1764 täitis ta ka rektori kohuseid (Berting 1862: 24; Croessmann, Pabst 1869: 80). Gümnaasiumi kantoraat tegutses kuni 1786. aastani, mil seoses uute kooliseaduste kehtestamisega eraldati kool kirikust ja kantori kui õpetajaameti koht kaotati. Koolis hakkas muusikaõpetust andma kolleeg või kõster.

Liturgilise orelimuusika eest linna kirikutes vastutasid organistid, kelle põhitöö oligi mängida orelit jumalateenistustel teatud liturgiaosadel, samuti koguduse koraalilaulu saatteks. Tallinna alllinna kahe suurema kiriku, peakirik Oleviste ja Niguliste organistikohad olid peaaegu kogu sajandi jooksul täidetud. Niguliste organistidel tuli ühtlasi käia mängimas raele alluvas Pühavaimu kirikus.

Väljaspool kirikutööd võisid organistid teenida lisa linnaelanike varrudel, pulmades ja Suurgildi pidudel positiivorelil¹⁴ mängimisega või pillimängu eratundide andmisega.¹⁵

18. sajandi teisel poolel saadi Niguliste ja Oleviste kirikusse uued orelid, samuti Toomkirikusse, kus 1684. aasta tulekahjus hävimisest saadik ei olnudki suurt orelit. Aastaks 1768 renoveeris Niguliste orelit Balti provintside tolleaegne väljapaistvaim orelimeister, Hallest pärit Heinrich Andreas Contius (1708–1792/95?). Tema ehitas 1767.–1771. aastal ka Oleviste kirikusse uue, seitsme lõõtsa, kolme manuaali ja 42 registriga orelit (Saha 1940: 18–19). 1783. aastal õnnistati sisse Toomkiriku kahe manuaali ja 31 registriga orel, mille ehitas Bremenist Tallinnasse tulnud orel- ja pillimeister Johann Friedrich Gräb(e)ner (1753–1812).¹⁶

Võiks arvata, et head instrumendid pakkusid siinsetele organistidele inspiratsiooni ja innustust avardada oma musitseerimisvõimalusi väljaspool jumalateenistust, see tähendab mängida orelimuusikat enne või pärast jumalateenistust, nagu see oli levinud mujalgi. Näiteks töötas Olevistes aastail 1760–1786 organistina Carl Friedrich Agthe (1724–1787), kes oli pärit Hettstedtist organistide ja kantorite perekonnast (Boer 2012: 26), nagu ka helilooja Carl Christian Agthe (1762–1797). Samuti komponeerimisega tegelema Carl Friedrich Agthe puhul oleks usutav, et tema orelimäng ei piirdunud sugugi ainult organisti tavapärase tööga. Toomkiriku organistiksi sai 1786. aastal gümnaasiumi endine kantor, Erfurtist pärit Heinrich Christian Völcker, kes oli saksa literaadi Johann Christoph Petri (1762–1851) sõnul (1801: 1084) meisterlik orelimängija, ta oli õppinud Johann Christian Kitteli (1732–1809) juures, kes omakorda oli Johann Sebastian Bachi üks viimaseid õpilasi. Tõenäoliselt võis ka Völcker esitada oreliteoseid n.-õ. kontserdi korras, nagu on teada näiteks saksa organisti-virtuoosi Georg Joseph Vogleri (1749–

¹³ Gümnaasiumi kantorite vokatsioonid TLA 230-1-Bp 5, f. 205 (Johann Gonsior, 1700), TLA 230-1-Bs 38, f. 450–451 (Christian Ludwig Heimbrod, 1715), f. 468 (Christoph Erdmann Bieck, 1722), TLA 230-1-Bp 11, f. 336–337 (Jeremias Hayn, 1731), TLA 230-1-Bp 29, f. 73–74 (Heinrich Christian Völcker, 1785).

¹⁴ Positiivorel (ka positiiv) oli väike väheste registritega ning tavaliselt ühe manuaaliga instrument, mida kasutati nii jumalateenistustel koraalilaulu saatmiseks kui ka ilmalikus muusikas soolo- või harmooniapillina.

¹⁵ Oleviste ja Niguliste organistide vokatsioonid TLA 230-1-Bs 38, f. 418 (Christian Busbetzky, 1701), f. 449 (Peter Trump, 1710), f. 454 (Johann Adam Roseer, 1717), f. 457 (Johann Friedrich Woltemas, 1719), f. 466 (Heinrich Christoph Callenberg, 1721), f. 478 (Gottfried Thiel, 1734), f. 486 (Heinrich Ernst Giese, 1750), f. 490 (Carl Friedrich Agthe, 1760), f. 528 (Johann Carl Justus Welsch, 1777), f. 556 (Alexander Forbus, 1786), f. 564 (Johann Julius Mirus, 1789).

¹⁶ Andmed Tallinna Toomkiriku veebilehelt <<http://toomkirik.ee/toomkogudus/muusika/orel/>> (28.08.2014). Vt. Gräbeneri kohta ka Heinmaa 2014: 201.

1814) kontsert Oleviste kirikus 1787. aastal, kui ta Tallinnas viibis (Saha 1940: 18–19).

Kantori- ja organistiameti kõrval teises ka linnamuusikute institutsioon saajandi jooksul oluliselt, minnes kaasa uue aja muutuste ja nõudmisetega. Põhjasõja ajal, 1701. aastal linna peamuusiku (*Stadts Musicus Instrumentalis Principalis*) kohale saanud Peter Trump juhtis linnamuusikute tsunfti vanade traditsioonide järgi, koolitades õpipoisse ja selle, mängides oma muusikutega linna kirikutes (peamiselt pühade teenistustel), raekojas lihavõttepühadest mihklipäevani neljapäeviti ja pühapäeviti, samuti musitseerides linnakodanike pulmades ja jootudel. Samad tööülesanded kehtisid järgmistele peamuusikutele, küll lisandus 1728. aastast kohustus teenindada muusikaga ka gümnaasiumi.¹⁷ 1729. aastal said linnamuusikud Eestimaa rüütelkonnalt privileegi mängida pidudel ka väljaspool linna.

Aastate möödudes ja rasketest sõjatagajärgedest toibudes vajas linn muusikuid järjest rohkem mängima linna pidustustel ja rongkäikudes, tähtsate ja suursuguste külaliste vastuvõttudel ning muudel tseremooniatel. Kui 18. sajandi esimesel poolel kuulus Tallinna linnamuusikute kompaniisse neli-viis selli ja kolm õpipoissi, siis 1750. aastal peamuusikuks saanud Ernst Jacob Tewes suurendas muusikute arvu seitsmelt kümnele. Uus muusikastiil nõudis teistsuguseid ja suuremaid koosseise, milleks senised viie- kuni seitsmeliikmelised ansamblid enam ei sobinud. Ernst Jacob Tewese ametijärglane, tema poeg Michael Andreas Tewes (ametis 1778–1789) oli ühtlasi garnisoniorkestri kapellmeister, tänu millele laienes ka tema muusikaline tegevusväli (Saha 1972: 40). Sajandi viimasel kümnendil juhtis linnamuusikute kompaniid Carl Heinrich Martini, kes oli ametis kuni oma surmani 1803.¹⁸ Kompanii tegutses küll veel vanade tsunftireeglite järgi, kuid Lääne-Euroopas kujunenud uute muusikaeluvormide eeskujul hakkasid muutuma ka siinse muusikaelu korraldus ja tavad, mistõttu linnamuusikute senine tsunftikorruga privileeeritud ühendus teises järk-järgult vaba konkurentsi tingimustes tegutsevateks muusikuteks.

Oluline muutus Tallinna muusikaelus alates 1780. aastatest oli avalike kontsertide korraldamine Mustpeade ja linnakodanike klubis. Kontsertidel esinesid professionaalid ja asjaarmastajad, nii külalisesinejad kui ka kohalikud muusikud (Heinmaa 2014: 210–213). Tallinnas nagu mujalgi Euroopa linnadeski soovis jõukam keskklass leida uutset meelelahutust seltskondlikus ajaveetmises. Mitmesuguste ühingute ja seltside tegevuses osalemise ning teatrietenduste külastamise kõrval kujunes populaarseks ajaveetmisvormiks muusika kuulamine kontserdil. Sarnaselt Lääne-Euroopa linnadega hakkas Tallinnas muusikat harrastama järjest rohkem asjaarmastajatest linnakodanikke, nende hulgas naisi, kes valgustuslikust eneseharimise ja -arendamise ideest lähtudes pidasid ka muusikaga tegelemist kõlbeliseks ja harivaks ajaviiteks. Tänu sellele elavnes muusika eraõpetus, sellega seoses aga instrumentide valmistamine ja müük. Järjest aktiivsem raamatu- ja noodikaubandus võimaldas tallinlastel suhteliselt kiiresti kätte saada uusimaid Läänes ilmunud raamatuid ja noote, mida näiteks kinnitab Christian von Glehni 1789. aasta raamatumüügikataloog, kus rubriigis „Musikalien“ on toodud üle 80 nimetuse nii nooditrukiseid, -käsikirju kui ka mõningaid muusikaraamatuid.¹⁹ Kaupmehed, pillimeistrid, õpetajad ja heliloojad reklaamisid oma kaupu ja teenuseid ka 1772. aastal ilmuma hakanud nädalalehe *Revalische Wöchentliche Nachrichten* kaudu.

18. sajandi teisest poolest säilinud tallinlaste varaloenditest kogutud andmed kinnitavad, et linnaühiskonna jõukama osa eluviis moderniseerus märgatavalt ja järjest tähtsamaks peeti nii materiaalses kui ka vaimses kultuuris osalemist. See ilmnas eelkõige kodude järjest uhkemas sisustuses, aga samuti erinevate loominguliste aladega tegelemises. Kasvas kirjandus-, kunsti- ja muusikahuviliste hulk.

Muusikutest ja nende sotsiaalsest staatusest 18. sajandi Tallinnas

Tallinlaste varaloendeid on analüüsitud linnaühiskonna erinevate sotsiaalsete rühmade kaupa,

¹⁷ Linnamuusikute vokatsioonid TLA 230-1-Bs 38, f. 420 (Peter Trump, 1701), f. 467 (Johann Bartzsch, 1721), f. 470–471 (Martin Christoph Vehe, 1728), f. 487–488 (Ernst Jacob Tewes, 1750), f. 522 (Michael Andreas Tewes, 1776).

¹⁸ Martini vokatsiooni ei ole seni leitud, küll on säilinud muid temaga seotud dokumente: TLA 230-1-Bs 38, f. 567, 568, 570, 572, 578.

¹⁹ [Glehn] 1789: 291–296. Vt. ka Heinmaa 2014: 197–199.

lähtudes nende elukutselisest valdkonnast, mille alusel on rühmad jagatud järgmiselt: magistraat, kaupmehed, linnateenistujad, literaadid, kirikuteenistujad, sõjaväeteenistujad, käsitöölised, töölised ja teenijad. Linna muusikategelased kuulusid vastavalt tööd andvale institutsioonile erinevatesse sotsiaalsetesse rühmadesse – kantorid olid kiriku- ja linnateenistujad, linnamuusikud linnateenistujad ning organistid kirikuteenistujad. Ameti ja sissetulekuga kaasnes sotsiaalne staatus, millega käisid kaasas õigused ja kohustused, samuti vabadused ja piirangud.

Muusikute sotsiaalne staatus sõltus kõikjal üldiselt nende sissetulekust, kuid teenistuse suurus sõltus linna suuruselt ja tüübist – kas see oli õukonna residents, ülikooli-, garnisoni- vm. linn, ning linna vajadustest. Tallinn oli Eestimaa kubermangu pealinnana 18. sajandil võrreldes näiteks Riia ja Peterburiga suhteliselt väike linn, mille elanike arv kasvas pärast Põhjasõjast ja katkust tingitud katastroofilist inimelude kaotust sajandi lõpuks taas u. 10 700-ni (Brüggemann, Tuchtenhagen 2013: 136), nagu oli enne sõda. Kantorid, linnamuusikud ja organistid moodustasid koos käsitöölisega linnaelanikkonna keskkihi pärast raeliikmeid, kaupmehi, kubermanguametnikke, literaate ja jõukamaid käsitöölisi ning enne vaesemaid käsitöölisi, teenijaid ja muid töölisi.

18. sajandi algupoolel omas Tallinna muusikutest endiselt kõrgeimat prestiiži gümnaasiumi kantor, kellel oli linna muusikaelus kanda kaaluka roll. Kantorile maksti ka kõrgeimat tasu. 1700. aastal gümnaasiumi kantoriks kutsutud Johann Gonsiorile pakuti sama palka mis tema eelkäijalegi, kellel see oli olnud kiriku- ja linnakassast kokku 170 riigitaalrit, millele lubati juurde lisatasud, toetused ja tasuta eluase.²⁰ Gonsiori vokatsiooni põhjal jäid ka kantori töökohustused samaks ja nagu sellest võib lugeda, pidi tema „suurimaks hooleks saama noormeeste kristluse ja jumala-

kartlikkuse vaimus harimine ja neile üldainete õpetamine, koorimuusika juhatamine linna kirikutes ning vajaduse korral ka Toomkirikus, ja oma töö eest pidi ta vastutust kandma jumala, tema kuningliku majesteedi, kõigi ülemate ja kaaskodanike ees“.²¹ Muusikaga seotud töövaldkonda ei ole vokatsioonis sugugi täielikult ega üksikasjalikult kirjeldatud. Teatavasti ei piirdunud see vaid koorimuusika juhatamisega kirikutes, vaid hõlmas kogu liturgilise ja ka tseremoniaalse muusika ettevalmistamise protsessi alates koorilauljate õpetamisest kuni muusika ettekandmiseni. Peale selle pidi kantor ka koolis muusikaõpetust andma ning gümnaasiumis peetavatel tähtpäevadel ja pidulikel sündmustel muusikalist osa juhatama.²² Niisiis pidasid raad ja konsistorium endistviisi kantori ametit kõigiti vastutusrikkaks töökohaks, mida ka tasustati kõrgemalt kui organisti- või linnamuusikuametit. Kantor Gonsior töötas oma ametikohal kümme aastat, kuni 1710. aastal viis katk ta hauda. Pärast tema surma jäi gümnaasiumi kantorikoht mõneks aastaks täitmata, mille põhjus oli ilmselt laastava Põhjasõja ja katkuga kaasnenud üleüldine heitlik ja raske olukord.

Sõja ja katku tekitatud kahjud andsid end edaspidi negatiivselt tunda paljudes linnaelu valdkondades, samuti linnakodanike töötasudes. 1715. aastal kantoriks kandideerinud Christian Ludwig Heimbrodile lubati vokatsioonis kiriku poolt aastapalgaks 120 riigitaalrit ning peale selle ka linnalt palka, aga viimase suurus ei ole dokumendis märgitud. Lubati veel ka muid seni kehtinud lisatasusid ja toetusi, samuti tasuta elamispiinda.²³ Heimbrodi ametijärglane Christoph Erdmann Bieck pidi 1722. aastal leppima juba ainult 100-riigitaalrise aastapalgaga kirikult, millele lubati juurde töötasu kubermangu poolt, mille suurus aga jällegi ei ole nimetatud. Endistviisi olid lepingus tasuta korter, tavapärased lisatasud ja soodustused.²⁴ Bieck töötas kantorikohal kuni 1731. aastani,

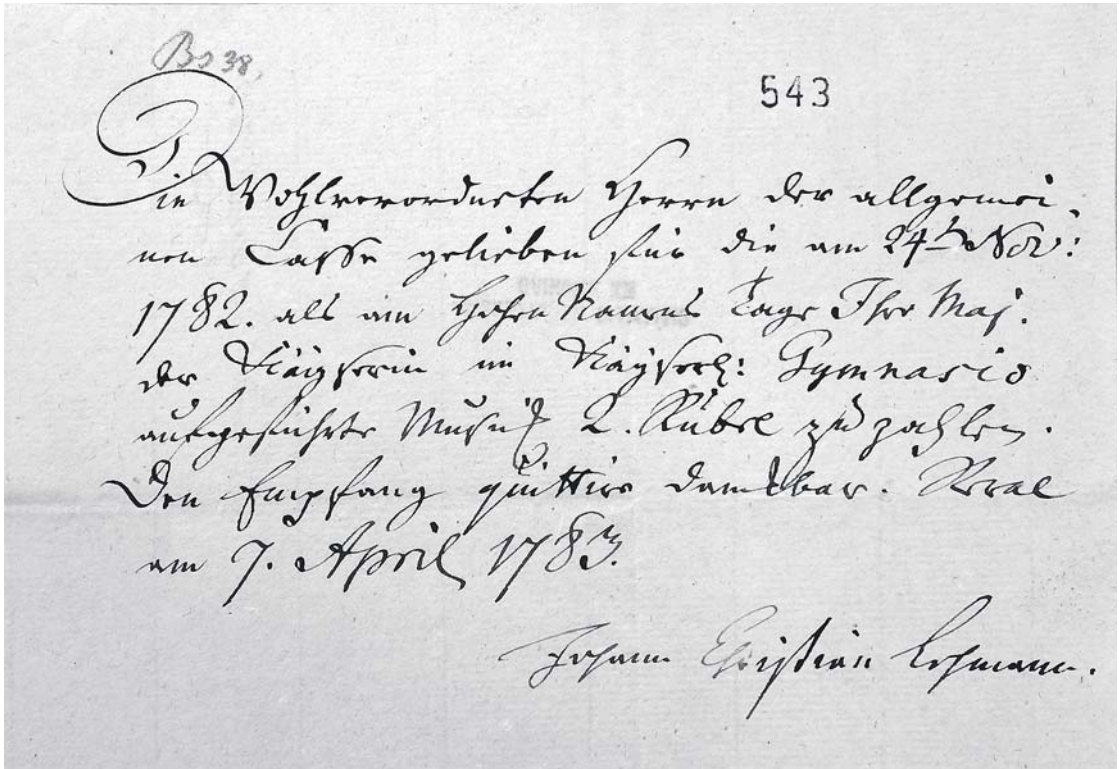
²⁰ TLA 230-1-Bp 5, f. 205, Johann Gonsiori vokatsioon (1700); TLA 230-1-Bp 11, f. 292, Johann Joachim Helwigi vokatsioon (1696).

²¹ TLA 230-1-Bp 5, f. 205: „Und soll Er [...] dieses seine größte Sorge seyn laßen, daß Er die Jugend im Christenthum und der Gottesfurcht erbaue, in andern *Exercitiis scholasticis* treulichst *informire*, den *Chorum musicum* in denen Stadts- auch wenn es verlanget wird, in der Königl. Dohm-Kirchen *dirigire*, übrigen aber sich also verhalte, wie Er es vor Gott, Sr. Königl. Maytt, allen seinen Obern und jedermänniglich zu verantworten getrauet.“

²² Vt. gümnaasiumi kantori ametiprofilii kohta lähemalt Schaper 2013.

²³ TLA 230-1-Bs 38, f. 450p.

²⁴ „Für welche seine Mühwaltung wir ihm zur jährl. Besoldung von unsern Gottes Kasten ein hundert Rthl außer was er gleich denen vorigen *Cantoribus* aus dem Lande *pro salario fixo* zu erwarten hat, nebst freyer Wohnung, denen gewöhnl. *accidentien* und *beneficien* bestehen und unverkürzt genießen laßen, [---]“. Biecki vokatsioonist (1722) leidub kaks eksemplari: TLA 230-1-BI 15, f. 77 ja TLA 230-1-Bs 38, f. 468.

Foto 1. Gümnaasiumi kantor Lehmanni kviitung linnalt saadud tasu kohta muusika esitamise eest gümnaasiumis keisrinna nimepäeval (7.04.1783, TLA 230-1-Bs 38, f. 543).

mil ta sealt lahkus seoses edutamisega konsistooriumi ametisse Vana Testamendi eestikeelsete tõlkekäsitajade toimetaja ja korrektorina. Tegemist oli eestikeelse täispiibli ettevalmistustöödega, mille juhtivaks korraldajaks ja toimetajaks oli Eestimaa konsistooriumi assessor Anton Thor Helle ja millega jõuti lõpule 1739. aastal, kui „Piibli Ramat“ Tallinnas trükist ilmus (Tafenu 2009).

Edaspidi gümnaasiumi kantori ametikohale kutsutud isikute säilinud vokatsioonides²⁵ ei ole palga suurust üldse enam märgitud, vaid on lubatud kõike sedasama mis eelmistele kantoritele, mille põhjal võib järeldada, et põhitasu võis olla jäänud 100 riigitaalri (ehk 80 rubla)²⁶ juurde, millele tulid juurde eespool nimetatud lisatasud. Näi-

teks aastail 1768–1785 töötanud kantor Lehmanni puhul on teada, et ühe mängu eest gümnaasiumis maksis linn talle 2 rubla,²⁷ samal ajaperioodil Oleviste ja Niguliste kiriku organistid Agthe, Giese ja Welsch said gümnaasiumis ühe korra mängimise eest 2.30 rubla²⁸ ja linna peamuusikud Ernst Jacob ja Michael Andreas Tewes veelgi rohkem, 2.40 rubla.²⁹ Kokkuvõttes annavad seesugused palganumbrid sajandi teisel poolel tunnistust kantori ameti prestiiži langusest. Tallinna organistide staatus liikus 18. sajandi jooksul aga tasapisi tõusujoones, ehkki nende palgad palju ei tõusnud. Kui sajandi esimesel poolel oli Oleviste ja Niguliste organistide põhipalk umbes 94 rubla, ühtlasi tasuta eluase ja õigus teenida aktsidentse,

²⁵ TLA 230-1-Bp 11, f. 336–337 (Hayn, 1731); TLA 230-1-Bp 29, f. 73–74 (Völcker, 1785).

²⁶ Peamuusik Tewese kviitungis lisatasu saamise kohta aastast 1770 on märgitud riigitaalri kursiks rubla suhtes 1 Rtlr : 0.80 Cop. (TLA 230-1-Bs 38, f. 497). Riigitaalri kõrval olid kasutusel ka väiksema vääringuga *courant*-riigitaalrid, mille kurss rubla suhtes 1 Rtlr-Cour : 0.65 Cop leidis Tewese vokatsioonis (TLA 230-1-Bs 38, f. 487p).

²⁷ TLA 230-1-Bs 38, f. 530, 533, 540, 543, 546, 547, 548.

²⁸ TLA 230-1-Bs 38, f. 526, 529, 532, 535, 538, 539, 542, 555.

²⁹ TLA 230-1-Bs 38, f. 497–503, 534, 541, 544, 545.

siis sajandi lõpupoolel, 1789. aastal Oleviste organistiks saanud Johann Julius Miruse põhipalk oli tema vokatsiooni järgi 106.50 rubla, peale selle lisatulud.³⁰

Käesolevas artiklis vaadeldavad Niguliste kiriku organistid Heinrich Ernst Giese (1719–1777), Johann Carl Justus Welsch (†1787) ja Alexander Forbus (1744–1792) olid ametis 18. sajandi teisel poolel. Neist staažikaim, 27 aastat organistina teeninud Giese on oma tegevusest jätnud kahjuks vähe jälgi. On teada, et ta tuli Tallinnasse Lüneburgist, kus ta oli ka õppinud. Niguliste kiriku organistikohale sai ta 31-aastasena 1750. aastal³¹ pärast eelmise organisti Heinrich Christoph Callenbergi siitilmast lahkumist ja töötas selles ametis kuni oma surmani 1777. aastal. Vabanenud kohale kutsuti Welsch,³² kes oli Oleviste kiriku organisti Carl Friedrich Agthe õpilane, ning pärast Agthe surma 1786 edutati ta oma endise õpetaja kohale Olevistes. Niguliste organistikohale aga kutsuti Tallinnas sündinud Alexander Forbus,³³ kes oli samuti olnud Agthe õpilane. Tema jõudis enne surma töötada kuus aastat.

Niguliste organistide säilinud vokatsioonide tekstid kattusid oma põhisisus läbi kogu 18. sajandi. Põhiosa tekstist moodustavad tarvilikud formaalsused ja ametikohustega seotud üksikasju kahjuks ei ole esitatud. Lubatavate hüvitiste sisu on küll veidi rohkem lahti kirjutatud, kuid täpset põhipalka enamasti ei ole märgitud. Vokatsioonidest saame teada, et Niguliste organistiks kandideerijalt eeldati erialast vilumust, mille tõendamiseks ta pidi sooritama muusikaalaste ja mänguoskuste n.-ö. eksami (*die Probe eines habilen Musici und Organisten*). Kuidas eksamit Tallinnas korraldati, mida pidi kandidaat mängima ja kes teda hindasid, selle kohta andmeid ei ole.

Võiks arvata, et nagu Saksamaal tuli kohataotlejal ka siin näidata nii oma mängutehnilisi kui ka improviseerimisoskusi, s.t. esitada näiteks mõni fuuga ja improviseerida etteantud koraali teemal. Žüriisse kuulusid tõenäoliselt teis(t)e kiriku(te) organist(id), gümnaasiumi kantor, linna peamuusik ja ka kiriku ja/või rae esindaja(d). Vokatsiooni esitamine Tallinna rae poolt tähendaski seda, et kandidaat oli eksami edukalt sooritanud ja teda paluti koht vastu võtta. Seejuures oodati tulevaselt organistilt, et „[ta] oleks nii oma igapäevaelus kui ka talle usaldatud vastutusrikkas organistiametis ikka ja alati lojaalne, vaga, töökas, kaine ja mõõdukas niivõrd, et jumal ja tema ülemad võiksid sellega rahul olla.“³⁴

Põhitöökohustuste täitmisel kehtisid Giesele samad nõudmised mis eelnevatele ja ka järgnevatel organistidele, s.t. ta pidi mängima Niguliste kirikus orelit pühapäevastel ja pühade jumalateenistustel koguduselaulule saateks ja soolona, lisaks Pühavaimu kirikus rae pidulikel teenistustel. Aastapalgaks selle eest lubati Giesele sama, mis oli olnud eelmisel organistil Callenbergil,³⁵ kelle vokatsioonis aastast 1721 aga ei ole palga suurust nimetatud, vaid on omakorda viidatud tema eelkäija Peter Trumpi lepingule (1710) ning Trumpi vokatsioonis tolele eelnenud Christian Busbetzky lepingule (1701). Viimases lubati Busbetzkyale aastapalgaks 100 riigitaalrit kiriku poolt, millele lisandus linnakassast 5 *courant*-riigitaalrit Pühavaimu kirikus mängimise eest.³⁶ Siiski leidub rae resolutsioon 1746. aastast, kus Callenbergi aastapalga suuruseks on märgitud 125 *courant*-riigitaalrit, mis rublades teeb kokku 81.25.³⁷ Seega võis ka Giese põhipalk kiriku poolt olla 81.25 rubla, millele lisandus linnakassast 13 rubla Pühavaimu kirikus töötamise eest,³⁸ kokku niisiis 94.25 rubla

³⁰ TLA 230-1-Bs 38, f. 564–564p, 574.

³¹ Vokatsioon (1750) TLA 230-1-Bs 38, f. 486.

³² Vokatsioon (1777) TLA 230-1-Bs 38, f. 528, *Copia* 525.

³³ Vokatsioon (1786) TLA 230-1-Bs 38, f. 556.

³⁴ TLA 230-1-Bs 38, f. 486: „und [er] sich in seinem Leben und Wandel, wie auch ihme anbetrauten Amte eines redlichen Organisten Pflicht gemäß jederzeit getreu, fromm, fleißig, nüchtern und mäßig mithie solchergestalt betragen werde, daß Gott und seine Oberrn ein Wohlgefallen daran haben mögen.“

³⁵ TLA 230-1-Bs 38, f. 486p: „Wohingegen er für seine Mühewaltung alles dasjenige, so sein *Antecessor* gemeldeter seel. *Callenberg* an stehendem Lohn, freyer Wohnung, *Accidentien* und sonsten anderen Freyheiten gehabt, zu haben und zuzugenießen haben soll.“

³⁶ TLA 230-1-Bs 38, f. 466 (Callenberg), 449 (Trump), 418, 440 (Busbetzky).

³⁷ TLA 230-1-BI 15, f. 82–82p.

³⁸ TLA 230-1-Bs 38, f. 524, 526.

aastas. Tema ametijärglaste Welschi ja Forbuse aastapalgad olid nende vokatsioonide ja mõningate kviitungite põhjal samad.³⁹

Põhipalgale lisaks andis kirik organistidele tasuta eluaseme, samuti võimaldas neile muid soodustusi ja lubas teenida lisatulusid. Viimased tähendasid teenistust väljaspool põhitööd, tavaliselt musitseerimist gümnaasiumis peetaval pidulikel sündmustel, pulmapidudel ning varrudel ja ka eratundide andmist (peamiselt klahvpillimängus). Säilinud kviitungitest selgub, et nii Giese, Welsch kui ka Forbus käisid klahvpilli mängimas gümnaasiumis linna avalikel pidu- ja tähtpäevadel, nagu näiteks keisrinna nime- ja sünnipäeval või uute professorite vastuvõtmise tseremooniatel, saades linnalt ühe ürituse eest 2.30 rubla.⁴⁰ Põhi- ja lisatulusid kokku arvestades ulatus Niguliste organistide palk ligi 100 rublani, mis võis suureneeda vastavalt rohkematele esinemistele gümnaasiumis. Lisasissetulekut võimaldasid neil saada pulmapidudel ja varrudel muusika tegemine, kuid kahjuks ei ole seni leidunud dokumenti, mis annaks selle töövaldkonna kohta üksikasjalikumat teavet.

Giese viimasel töö- ja eluaastal 1777 määras raad talle töötasuna lisaks 12 tündrit (u. 1030 kg) rukist aastas,⁴¹ mis kehtis ka järgmistele Niguliste organistidele Welschile ja Forbusele. Nagu eespool öeldud, olid nende palgad tõenäoliselt samas suurusjärgus, sest ka nende vokatsioonides on aastase töötasu osas viidatud jällegi eelkäijatele, märkides, et „tehtud töö eest peab ta saama kõike sedasama, mida said tema eelkäijadki, tava pärast püsipalka, rukist, tasuta eluaseme, lisatulusid ja muid soodustusi, ja olema sellega rahul.“⁴²

Aastal 1786 sai Welsch ametikõrgendust tema määramisega peakiriku Oleviste organisti kohale, kus ta jõudis teenida vaid umbes aasta jagu. Ilmselt sai ta kõrgemat palka kui Nigulistest töötades

ja seda arvamust võiksid toetada andmed järgmise Oleviste kiriku organisti Johann Julius Miruse vokatsioonist 1789. aastast, kus talle on lubatud aastapalgaks 106.50 rubla, millest 100 rubla kirkult töö eest Olevistes ja 6.50 linnakassast mängimise eest Pühavaimu kirikus.⁴³

Linna peamuusikud said 18. sajandi algusest kuni 1780. aastateni töölepingute järgi väikseimat palka, mis oli 100 *courant*-riigitaalrit (ehk 65 rubla), lisaks anti üks sälitis (2 tonni) rukist, aktsiisivabastus ühelt sälitiselt linnastelt ning lubati teenida lisatasu linnakodanike pulmades ja muudel linnaüritustel mängimisega.⁴⁴ Lisatulude teenimise õigus võimaldas ka neil oma kogutulu oluliselt kasvatada ja see tõenäoliselt sõltus paljuski peamuusikust endast. Sajandi teiseks pooleks oli linnamuusikuameti prestiiž Tallinnas tõusnud, eriti tänu 1730.–40. aastail peamuusikuna tegutsenud ambitsioonikale Martin Christoph Vehele, kes pärast muusikute tsunfti meistriks tunnistamist rae poolt esitas taotluse saada Suurgildi liikmeks ning selleks ka sai.

Vehe ametijärglane Ernst Jacob Tewes tuli Tallinnasse Saksamaalt ja mõningatel andmetel sai ta Vehe kompanii liikmeks 1737. aastal (Saha 1972: 40, 57). Kui Vehe taandus ametist kehvade tervise tõttu, siis nägi ta oma järglasena just Tewest, keda ta ka raele soovitas. Linna peamuusiku kohale kandideerija pidi sooritama eksami näitamaks oma muusikalist ettevalmistust ja küpsust (*Habillite und Fertigkeit in der Musique*), mida hindas raeesindajatest ja tõenäoliselt ka teistest muusikutest moodustatud komisjon. 1750. aastal Tewesele saadetud vokatsioon kinnitab, et tema võimekus vastas talle esitatud nõuetele. Raad määras talle samad tööülesanded, mis olid eelmistelgi peamuusikutel, s.t. ta pidi oma muusikutega teenindama linna kirikuid, gümnaasiumit ja mängima kõigil avalikel sündmustel, nagu ka raekojas, nimelt kõigil püha-

³⁹ TLA 230-1-Bs 38, f. 525, 532, 537, 542, 555, TLA 230-1-BI 15, f. 88 (Welsch); TLA 230-1-Bs 38, f. 554, 556, 557, 558 lisaleht (Forbus).

⁴⁰ TLA 230-1-Bs 38, f. 526 (Giese), 532, 542, 555 (Welsch), 558 lisaleht (Forbus).

⁴¹ TLA 230-1-Bs 38, f. 520–521.

⁴² Welsch (1777) TLA 230-1-Bs 38, f. 525p; Forbus (1786) TLA 230-1-Bs 38, f. 556p. „Er/Sie vor seine/ihre Mühwaltung alles dasjenige, so sein/ihr Vorgänger an gewöhnlichem stehenden Lohne, Rocken, freyer Wohnung, Accidentien und sonsten andern/anderweitigen freyheiten gehabt, gleichfalls zu haben, und zu genießen haben soll/sollen.“

⁴³ TLA 230-1-Bs 38, f. 564–564p.

⁴⁴ TLA 230-1-Bs 38, f. 420 (Trumpf, 1701); TLA 230-1-Bs 38, f. 467 (Bartzsich, 1721); TLA 230-1-Bs 38, f. 470 (Vehe, 1728); TLA 230-1-Bs 38, f. 487 (Ernst Jacob Tewes, 1750); TLA 230-1-Bs 38, f. 522 (Michael Andreas Tewes, 1776).

päevadel ja neljapäevadel üks tund lihavõtetest miiklipäevani, samuti pulmades ja jootudel vastavalt linnamäärusele.⁴⁵

Töötasuna lubas raad Tewesele aastapalgaks linnalt endiselt 100 *courant*-riigitaalrit, lisaks ühe säilitise rukist ja aktsiisivabastuse ühe säilitise linnaste kohta. Samuti jäeti õigus teenida lisatulu, säilitati privileegid ning muud soodustused ja õigused.⁴⁶ Need õigused olid seotud eelkõige lisatulu teenimise regulatsiooniga linnas ja eeslinnas, kus omad õigused kehtisid ka organistidele ja kantoritele. Tülikat konkurentsi tööturul aga tekitasid veel garnisonimuusikud ja tsunftijänesed.

Tewes töötas peamuusiku kohal kuni surmani, kokku 26 aastat. Ta suurendas kompanii koosseisu 10-liikmeliseks ja kompaniülemana vastutas oma muusikute tegevuse eest. Ta korraldas muusikutesellide tööd, haldas kompanii tulusid ja kulusid, samuti vara (pillid, noodid), koolitas õpipoisse. Kui varasematel aegadel lähtusid peamuusikud tsunfti tavast jagada ühiselt teenitud tulud kõigi vahel võrdselt, siis Tewes seda ei järginud, võttes pool kogu tulust endale. Sel moel sai temast Tallinna üks jõukamaid muusikuid, mis peegeldub ka tema varaloendis. Ent niisugune majandamine tõi talle kaasa ebameeldivaid tülisid sellidega, millest üks lõppes koguni kohtuprotsessiga,⁴⁷ ja pärast tema surma müüdi talle kuulunud maja võlanõuete katteks oksjonil maha (Saha 1972: 57).

Ernst Jacob Tewese poeg Michael Andreas Tewes alustas peamuusiku tööd samuti 65-rublase aastapalgaga, kuid 1789. aasta jaanuaris rahuldas raad tema palve tõsta palka ning vabastada korteriüürist elukalliduse kasvu ja õigusteta konkurentide tegevuse tõttu.⁴⁸ Tema aastapalgaks määrati nüüdsest 120 rubla, mis kehtis ka järgmistele peamuusikutele – Johann Gottlob Mühlbachile ja Carl Heinrich Martinile. Viimased palusid raelt veelgi palgalisa, nii et sajandi lõpukümnendil oli linnamuusiku palk 150 rubla ja endiselt kehtisid teatud maksuvabastused ning õigus lisateenistusele lin-

nas ja eeslinnas pulmades, ristsetel ja teistel pidudel mängimise eest.⁴⁹

Muusikute ja kantorite elukohast ja eluolust

Linnakodanike staatuslikud erinevused ilmnesisid juba nende elamu asukohas linnas. Pullati ja Suurmaa andmetel (Pullat 2013: 151–164; Suurmaa 2012: 170–182) olid eri sotsiaalsetel rühmadel all-linnas ja eeslinnades sajandite jooksul välja kujunenud oma põhilised elurajoonid. Raeliikmete, kaupmeeste ja linnateenistujate elumajad paiknesid peamiselt Pikal, Laial, Vene, Niguliste ja Suur-Karja tänaval ning Raekoja platsi ümbruses. Jõukamatel kaupmeestel võis lisaks linnaelamule olla veel teisi hooneid ja krunte nii linnas kui ka eeslinnades. Literaatide elukohad asusid valdavalt Viru, Munga, Pühavaimu ja Pikal tänaval, kooliõpetajad, nende hulgas kantorid ja kolleegid, said tavaliselt korteri koolile kuuluvas majas. Nii ka käesolevas artiklis kõnealused kantorid Gonsior, Bieck ja Hessler, kelle vokatsioonides lubati neile tasuta korter. Tallinna käsitöölised elasid rohkem Niguliste, Harju, Müürivahe, Kullassepa, Uuel tänaval ja Oleviste kiriku ümbruses, aga vaesemad ka eeslinnades, kus olid peamiselt tööliste ja teenijate elukohad. Kirikuteenistujad elasid enamasti oma kirikule kuuluvas hoovimajas, nagu näiteks ka Niguliste kiriku organistid Giese ja Forbus (Pullat 2013: 163), tõenäoliselt ka Welsch. Et elukoha paiknemist ja elumaja omamist mõjutas suuresti elukutse prestiižikus ja sellega kaasnev jõukus, siis enamuse muusikuametite kandjaid endale kinnisvara hankida ei saanud. Küll aga oli linna peamuusik Ernst Jacob Tewes suutnud saavutada sellise jõukustaseme, mis lubas tal oma maja soetada. Tema varaloendi järgi kuulus talle elumaja Hobusepea ja Laia tänava nurgal (Hobusepea 14 / Lai 20).⁵⁰ Ei nimetatud kantorid ega organistid saanud seesugust elamist endale võimaldada.

Pärast Põhjasõjast tulenenud üldisest madalseisust taas jalule saamist edenes Tallinna linna-

⁴⁵ TLA 230-1-Bs 38, f. 487: „so wohl in denen hießigen Stadt-Kirchen, *Gymnasio* und allen vorfallenden *publiquen* Begebenheiten, als auch auf dem Rathhauß hieselbst, neml. alle Sonntage und Donnerstage eine Stunde von Ostern bis *Michaelis* zu musiciren, imgleichen auf denen Hochzeiten und Gelagen zu folge dieser Stadt-Verordnung und der ihm vorzulegenden *Taxae* mit denen unter sich habenden Leuten sich zu *reguliren*, [---].“

⁴⁶ Samas, f. 487p: „dahingegen er für seine Mühwaltung jährl. hundert rtl *cour: a 65 Cop. pr:* rtl, wie auch eine Last Roggen und die *Accis:* Freyheit auf eine Last Maltz von der Stadt, wie imgleichen alle *Accidentien, Privilegien, Freyheit* und Gerechtigkeit, gleich solches sein *Antecessor* hiebevorn genossen, auch zu haben und zuzugießen haben soll.“

⁴⁷ TLA 230-1-Bs 38, f. 504–516.

⁴⁸ TLA 230-1-Bs 38, f. 560–561, 562–562p.

⁴⁹ TLA 230-1-Bs 38, f. 566–572, 578.

⁵⁰ TLA 166-1-559, f. 23p: „in der Pferde Käufer-Straße an der Ecke der breiten Straße belegenes einwöhnliches Hauß“.

kodanike elamiskultuur 18. sajandi jooksul märgatavalt, mille kohta annavad tunnistust koduste interjööride ajakohastamine ja majapidamiste täiustamine sajandi teisel poolel. Jõukama keskklasi eneseteadvuse tõusuga suurenesid nende representatiivsed ambitsioonid, tänu millele said paremal elujärjel linnakodanike elamud lisaks nende elamisfunktsioonile ka esindusfunktsiooni (Kodres 1992: 51). Prestiizikad kodanikud püüdsid järgida nii Lääne-Euroopa rõivamoe- kui ka kodusüstustrende, hankida funktsionaalsemat ja kvaliteetsemat mööblit ning luksuslikke tarbesemeid. Samuti jälgiti Läänest levinud söömis- ja joomiskultuuri arengut, kus lisaks toidule ja jookile pöörati üha rohkem tähelepanu lauakommetele ja ühtlasi köögi- ja lauanõude materjalile ja disainile. Tinanõude kõrvale ja asemele hangiti järjest rohkem keraamilisi, portselanist ja klaasist lauanõusid (Suurmaa 2004). Uue moejoogi kohvi lembust – esimene teadaolev kohvimaja Tallinnas avati 1702. aastal – kinnitavad paljude linlaste varaloendites märgitud kohviveskid, kohvi- ja koo-rekannud ning kohvitassid.

Üheks staatust näitavaks esemeks kodudes kujunes 18. sajandi teisel poolel klahvpill (Pullat 2012: 235), mida oli saadaval mitut liiki. Kodune musitseerimine läks moodi eelkõige noorte neidude seas, sest pillimängimises ja ka laulmises nähti vooruslikku ajaviidet ja ka erilist oskust, millega seltskonnas võis silma paista. Keskklassi hulgas oli kõige levinumaks instrumendiks klavikord, jõukamatel klavessiin või haamerklaver (tahvelklaver või tiibklaver). Kallim ja uhkem pill aga ei pruukinud tähendada, et seda hästi mängida osati. Näiteks on üks anonüümne kaasaegne kirjutanud, et Tallinna naised olid enamasti rahul juba sellega, kui neil oli ilus mahagonist instrument, mis kaunistas tuba. Ja ehkki oli rohkesti saadaval parimaid ja uusimaid noote, ei soovinud neid tehniliselt raskemaid teoseid harjutada, arvates, et paari tantsu mängimisest või laulukese laulmisest neile piisab.⁵¹ Mainitud mahagonist pill võis olla *Fortepiano* ehk tiibklaver, mis leidis sajandi lõpupoole järjest rohkem ostjaid.

Sirvides kantorite ja muusikute seitset varaloendit ajavahemikust 1711–1792, võib nende eluolus ja elustiilis märgata nii erinevusi kui ka sarnasusi võrreldes teiste keskklassist ametikandjatega ja ka üksteisega. Erinevused ja sarnasused olid

tingitud ühelt poolt nende endi ameti prestiižikusest ehk sissetulekust ja teiselt poolt erialasest tegevusest ning isiklikest huvidest ja eelistustest. Peamine erinevus üldiselt oli nende puhul kinnisvara puudumine, erandiks peamuusik Tewesele kuulunud kahekordne elumaja. Tewese varaloend peegeldab üldse paremal järjel majapidamist, mille peaaegu kõigis valdkondades leidub arvukamalt esemeid kui kantoritel ja organistidel. Ei ole küll teada, mitu ruumi oli tolleaegses Tewese korteris, kuid uhket mööblit, mida peeti jõukuse peamiseks väljendusvormiks, on sinna mahtunud üsna palju. Näiteks oli tal üheksa erinevat kappi, sealhulgas köögi-, riide- ja muud kapid ning ka üks suur noodikapp (*1. großer Musicalien-Schrancken*), samuti üks kummut, mis 18. sajandi teisel poolel oli kindel märk omaniku moodsast ja peenest maitsest (Pullat 2012: 222). Peale kappide ja kõiksugu säilituskastide oli Tewese kodus 12 nahk- ja kuus riidekattega tooli, üks leentool ning kuus erinevat lauda, mille hulgas kaks köögi-, kaks klapplauda, üks suur ümmargune tammepuust laud ja üks lakitud teelaud. Voodeid on märgitud kaks suurt ja kaks reisivoodit, lisaks üks magamispink (*Schlaf-Bank*). Tewese rikkust ja edevust näitavad ka inglise seinakell lakitud korpusega ja kaks peeglit, mis 18. sajandi teisel poolel olid juba laialt levinud, ent kujutasid endast siiski luksuseseid. Samuti kaunistasid tema eluruumi 18 suuremat ja 7 väiksemat maali (*Schildereyen*), mille kohta kahjuks midagi täpsemalt märgitud ei ole. Muusiku korterit valgustas 15 erinevat lühtrit (*Leuchters*, mille hulgas võis olla ka küünlajalgu) ja üks vasklamp.

Tewese laua- ja kööginõude kollektsioon on samuti muljet avaldav, alates väärtuslikumast lauahõbedast, moodsatest portselan- ja klaasnõudest ning inglise kivikeraamikast kuni tavalisemate vasest, messingist, tinast, plekist ja rauast laua- ja säilitusnõudeni. Sööki valmistati ise, mille jaoks olid olemas erinevad kastrulid, katlad, pannid, pajad, kuusjalgnõu ja praevarras, samuti uhmer, lehter, riiv ja kurnsõel jm. ning peale selle erinevad nõude- ja kätepesukausid. Tewese kodus joodi nii teed kui ka kohvi, mida kinnitavad varaloendis märgitud kolm teekatelt ja teekann, kaks teebretti ja 24 portselanist teetassi ning kohvirõster, kolm kohvikannu ja 20 portselanist tassi, lisaks koorekannud ja suhkrukoosid.

⁵¹ B. 1786: 111–112.

Peale mööbli, köögi- ja muu majakraami on Tewese varaloendisse kantud hulgaliselt kodutekstiili, nagu voodipesu ja -kardinad, laudlinad, salv- ja käterätikud. Lisaks on märgitud 116,5 m erinevat linast kangast (jämedat ja peent) ning ka sugemata lina ja soetud linatakke, samuti pesemata ja pestud lõnga. Et majakraami hulgas leidusid ka kraasid, koonlapuu, lõngapool ja haspel, siis võiks järeldada, et Teweste kodus kedrati ise linast lõnga, millest sai kangrul lasta kangast kududa. Tewese rõivatagavara aga ei näita teda väga moeteadliku mehena, küll on talle kuulunud hõbeuur – 18. sajandi teisel poolel Tallinna seltskondliku eliidi üks staatussümboleid (Pullat 2012: 244). Tewese väärisesemete hulgas leidis ka hõbedane mõök ja viis kuldsõrmust, millest üks topaasiga ja üks pitsatsõrmus, kuid ei ole teada, kas midagi neist ka tema lesele kuulus. Varaloendi eessõnast saab küll teada, et Tewes oli kaks korda abielus ja temast jäid maha lesk Anna Margaretha Uhde ja poeg. Esimese abielu oli Tewes sõlminud 1756. aastal Charlotta Vehega (Dahlström 2013) ja sellest sündisid poeg Michael Andreas, isa ametijärglane, ja tütar.

Tewese kui linna peamuusiku erialast tegevust peegeldab kõige paremini tema silmapaistvalt arvukas pillikogu ja ka noodid, millest tuleb lähemalt juttu artikli järgmistes alalõikudes, kus käsitletakse ka organistide ja kantorite vastavaid kogusid.

Võrreldes kantorite ja organistide materiaalset eluolu Tewese omaga, küündis üldise jõukustaseme poolest, arvestamata raamatu-, noodid- ja pillikogu, tema lähedala organist Welsch. Tal ei olnud küll oma elumaja, kuid kogu tema majapidamine paistab varaloendi põhjal olevat olnud suhteliselt paremal tasemel. Welsch pidi oma varakuse eest tänuilik olema ka abikaasa Catharina Elisabeth Lohmannile, Suurgildi vanema tütrele, kes varaloendis leiduvate märkuste järgi tõi omalt poolt majapidamisse hulga väärtuslikku mööblit jm. Näiteks on mööbliesemete nimekirjas koguni kaks kummutit, kolm erinevat kappi, viis lauda, 18 tooli ja leentool, voodi ja magamispink. Sisustuse hulka on kuulunud ka neli peeglit, üheksa lühtrit ja 12 lampetit ehk metallplaadiga seinälühtrit ning kümme maali. Head ja peent maitset ning külalislahket kodu demonstreerisid kahtlemata ka rikkalik lauahõbe ja moodsad portselan- ja klaasnõud. Samuti oli Welschil olemas kõik tee- ja kohvijoomiseks vajalik alates mahagonist teelauast

ja teelaekast, eri suuruses tee- ja kohvipottidest, kohviveskist, tee-, kohvi- ja koorekannudest kuni tasside ja lusikateni.

Organist Welschile ja tema naisele kuulusid ka jõukama klassi staatust sümboliseerinud taskukellad: mehel hõbeuur ja naisel mehe poolt talle pulmadeks kingitud kulduur koos ketiga – sellist hinnalist vääriseset kandsid naised tol ajal pigem ehte kui ajanäitajana. Kuldesemetest on loendis märgitud veel kolm sõrmust, neist üks vääriskividega. Nagu paljude teiste jõukamate meeste puhul, nii ka Welschi aksessuaaride hulgas leidisid Hispaania jalutuskepp, mõök ja tubakatoos. Tema garderoobi kuulusid erinevad kuued, vestid, särgid, püksid, kaelasidemed ja parukad ning sukad, mis said 18. sajandil moodsa riietuse kindlaks detailiks (Russak 2007: 101). Kõige selle põhjal võiks järeldada, et Welsch pidas hästi ja moodsalt riietumist elustiili oluliseks osaks. Erinevalt Tewese varaloendist sisaldab Welschi oma ka tema lese rõivaste loetelu, nagu oligi enamasti kombeks. Lasterõivaid tavaliselt varaloenditesse ei kantud, üks vähestest eranditest on professor Hessleri varaloend, milles on muude rõivaste ja ka voodipesu hulgas registreeritud mõned lasteasjad.

Rikkalikuma riidekraamiga paistavad silma veel organistid Giese, Forbus, professoriks saanud Hessler ja veidi varasemast ajast kantor Bieck. Rõivaste loendite puhul aga tuleks märkida, et need ei pruugi alati näidata tegelikkuse riideesemete arvulist seisukorda, sest paljud nimekirjad paistavad mittetäielikena, s.t. et inventeerija tõenäoliselt ei ole registreerinud kõiki lahkunule või pereliikmetele kuulunud riideesemeid ega jalanõusid, vaid kas üksnes väärtuslikumaid või siis neid, mis inventeerimise hetkel alles olid. Näiteks ei Welschil, Bieckil ega Gonsioril leidu garderoobi loetelus jalanõusid, mis tegelikkuses oli ebatõenäoline.

Gümnaasiumiprofessorite elumajas elanud professor Hessleri kodune interjäär ja majapidamine peegeldavad teda samuti kui literaatide jõukama osa esindajat, kelle aastapalk ulatus üle 250 rubla. Tema kodusisustuses väärleb märkimisväärt 30 tooli, neli erinevat lauda ja kolm kappi, kirjutuslaud, raamaturiiulid, viis peeglit ja seinakell (ilma korpuseta). Majapidamises oli arvukalt köögi- ja lauanõusid, sealhulgas hõbedast, portselanist ja klaasist. Ilmselt joodi ka Hesslerite kodus kohvi – seda kajastavad varaloendisse kantud kohviveski, -kannud ja -tassid. Erinevalt teiste muusikute ja kantorite majapidamistest oli Hessleril mitmeid

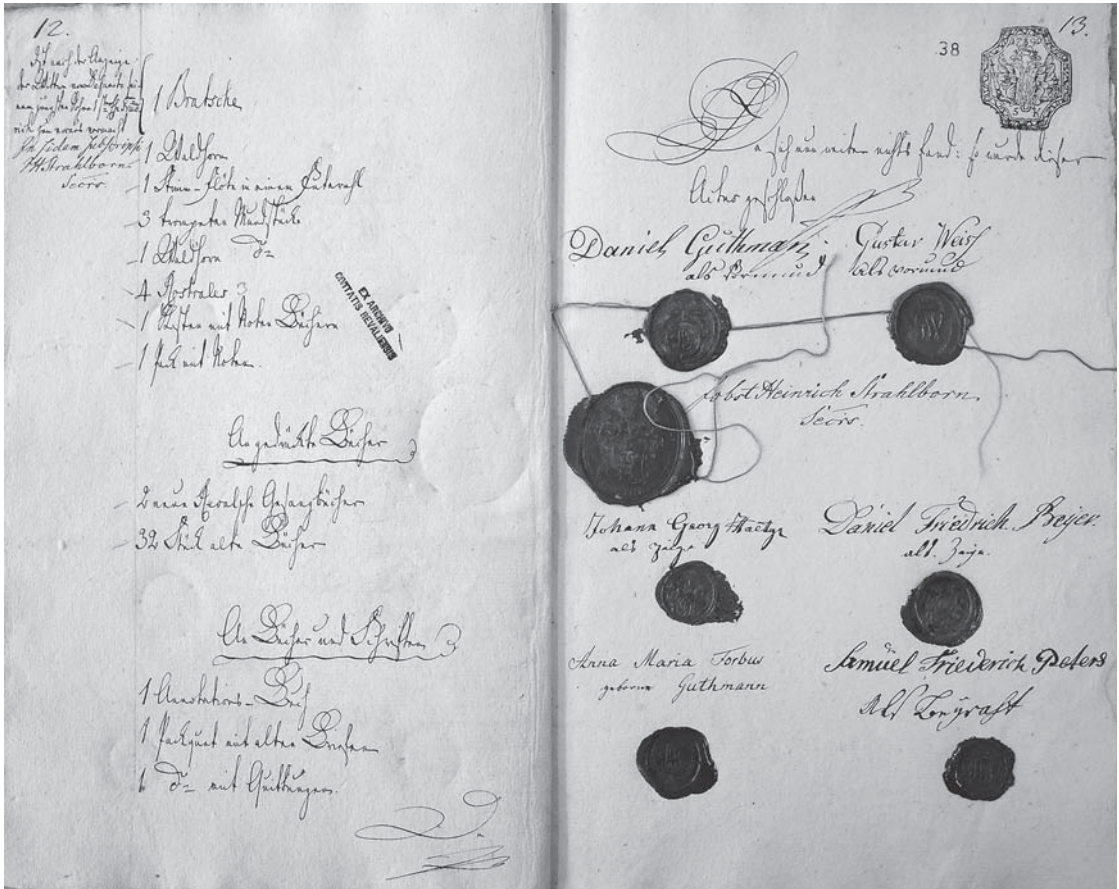

Foto 2. Leheküljed organist Alexander Forbuse varaloendist (1792, TLA 166-1-259, f. 37p–38).

aiatööriistu ja nii lilledega kui ka tühje lillepotte, mis siiski ei pruugi viidata professori aiandusharastusele, sellega võis tegeleda ka tema naine. Samuti leidub majakraami nimekirjas üks nappudega lauamäng ja mõned nukud, mis ilmselt kuulusid professori tütrele. Hessleri jõukamat staatust näitavad varaloendisse märgitud hõbeuur ja hõbemõök, ka hõbedane jalutuskepp, kuldsemetena kolm sõrmust, neist üks punase koralli ja kahe pärliga. Tema igapäevasele tõenäoliselt rohkele kirjatööle viitavad lisaks nimetatud kirjutuslauale veel tindipott ja pliitsinuga.

Sajandi teisel poolel tegutsenud organistide Giese ja Forbuse olmeline elu paistab varaloendite põhjal olevat olnud suhteliselt sarnases seisus. Võrreldes Tewese, Welschi ja Hessleriga oli see ta-

gasihoidlikum, kuid vastas enam-vähem tolaeagse Tallinna keskklassi elutingimustele. Forbus oli pereinimene, kellest jäid maha alaealised lapsed. Giese perekonnaseisu kohta andmeid ei ole, kuid talle kuulunud esemete põhjal ning vara avalikul oksjonil müümise järgi võib arvata, et ehk oli ta vallaline mees. Mõlema organisti varaloendid peegeldavad neid kui ilu ja moodsust hindavaid inimesi: nende eluruumide sisustuses leidis ka luksuslikumaid esemeid ja kunsti, nagu näiteks kummut Forbusel, peeglid ja maalid – Forbusel koguni 27 maali. Samuti oli neil lauahõbedat ja portselan- ning klaasnõusid. Nii Giese kui Forbuse garderoobi aksessuaaride hulgas olid hõbeuurid ja jalutuskepid, Giesel ka hõbedane mõök.⁵² Forbuse majapidamises leidis ka vokk, lõngapool ja

⁵² Giese vara oksjonimüügi protokoll järgi olid kõige kallimalt müüüdud esemed hõbeuur hinnaga 13.25 rubla, viiul kastis 8.55 ning hõbedane mõök 6.50. TLA 230-2-106, f. 21–26.

kaks kraasi, kuid erinevalt Tewesest ei olnud tal takke ega lõnga, vähemalt mitte vara inventeerimise ajal. Giese varaloendis on registreeritud aga seitse linnupuuri ja kaheksa kana, keda ta kasvas tõenäoliselt endale söögiks, millist tegevust teiste muusikute puhul teada ei ole.

Giese ja Forbuse erialasele tööle viitavad nende varaloendites mitmed esemed, eelkõige pillid, noodid ja raamatud, millest tuleb juttu edaspidi, ning Giesel ka kaks noodipulti, üheksa rostraali,⁵³ neli häälestusvõtit ja 13 klahvpillikeelt, Forbusel samuti neli rostraali.

Kantor Bieck, kes vahetas oma ameti kolleegi ja edasi eestikeelse piibli tõlke toimetaja vastu, on varaloendi põhjal elanud üsna tagasihoidlikult, pööramata erilist tähelepanu oma eluaseme moodsusele ja luksusele, kuigi raha oli tal teiste muusikute varaloendites märgituga võrreldes kõige rohkem, 386 rubla 40 kopikat. Tema mööbel koosnes kolmest kapist, üks neist raamatukapp, seitsmest vanast toolist, leentoolist, lauast ja voodist, peale selle oli tal vana seinakell. Kõõgitarvete hulgas leidusid mõned tinast, vasest ja messingist toiduvalmistamise ja serveerimise nõud, vähe ka lauahõbedat. Küll oli tal aga üsna arvukas raamatukogu, mille suuremas osas religioosne kirjavara, sealhulgas pietistlike autorite teosed võiksid viidata vagadust rõhutavale elustiilile.

Sajandi alguses gümnaasiumi kantorina töötanud ja katku surnud Johann Gonsiori varaloend peegeldab teda tolle raske aja kohta küllaltki jõuka mehena, milles ilmselt mängis rolli kantori-ameti senine kõrge prestiiž ja tähtsaim positsioon muusikuametite seas. Varaloendisse kirjutatud rõivaesemete järgi võib järeldada, et temast jäid maha naine ja väike laps, kelle tarbeks ilmselt oli mööbliesemete jaotuses nimetatud häll. Võrreldes juba kirjeldatud varaloenditest saadud andmeid sajandi teisest poolest Gonsiori varaloendiga, võib märgata, et Gonsiori kodusisustus oli erinevate mööbliesemete hulga osas tagasihoidlikum, ka ei olnud tal veel kummutit ega keraamilisi, portselanist ega klaasist lauanõusid, samuti ei leidunud kohvijoomisele viitavaid esemeid. Küll on tema korteris olnud kaks peeglit, neist üks kullatud raamiga, ja eluruume on kaunistanud kaheksa maali. Märkimisväärne oli Gonsiori lauahõbeda kogu 51 nõu ja söögiriistaga. Samuti aval-

dab muljet kuld- ja väärisesemete loend, milles leidub kümme kuldsõrmust, kaks kuldprossi, üks kuldkest, kolm juveelidega kuldsõrmust, pärlid, punased korallid ning peale nende hõbesõrmus ja -pross. Gonsiori aksessuaaride hulgas olid samuti mõök ja jalutuskepp.

Gonsiori kodutekstiili nimekiri näitab arvukalt linaseid köögi- ja käterätikuid ning voodipesu. Kodusele lõngatööle viitavad 4,9 kg takku, 2,9 kg villa, 9,8 kg jämedat lõnga ja 2 kg peenemat lõnga ning taku ja villa töötlemiseks vajalikud riistad. Varaloenditesse pandi sageli kirja ka toiduainete varud, näiteks Gonsiori puhul on fikseeritud 11,5 kg suitsuliha, 8,2 kg võid, 1,2 kg püülijahu, 1,6 kg jämedat jahu ning 16,4 kg humalaid. Erinevalt teistest kantoritest ja muusikutest kuulus Gonsiorile paar söiduvahendit, nagu saan ja tõld, lisaks üks vana ratasteta tõld.

Vaadeldud varaloendites peegeldunud pilt kantorite ja muusikute olmelistest asjadest kinnitab, et enamasti sõltusid nende eluolu ja -stiil otseselt sotsiaalsest staatusest ja erialasest tegevusest. Teisisõnu, nende ametialane prestiiž mõjutas ka nende eneseteadvust ja selle kaudu enese teostamist igapäevases elus, mis võis väljenduda näiteks uhkemas kodusisustuses, hinnalisemas portselanis või arvukas raamatute kollektsioonis.

Raamatud ja noodid muusikute ja kantorite erakogudes

Tallinlaste eraamatukogudes leidis 18. sajandist säilinud varaloendite põhjal kokku umbes 8000 raamatut, nagu näitavad Raimo Pullati ja Mari Tarvase uurimistulemused (Pullat 1992: 86; Tarvas 2012: 807). Nende esitatud andmete põhjal kuulusid ligikaudu pooled neist raamatutest literaatidele, eelkõige õpetajatele, suuremad kogud olid ka juristidel ja arstidel ning ka mõnel kaupmel. Seni teadaolevalt suurim erakogu oli Tallinna juristil ja sekretäril Justus Johannes Riesenkaupffil, kelle varaloendis (aastast 1772) on märgitud üle 800 nimetuse (Tarvas 2012: 814). Võrreldes 18. sajandi Tallinna teiste kogudega oli see erakordselt suur, sest kui kooliõpetajatel võis olla üle 200 raamatu, siis enamikul linnakodanikel jäi isiklike raamatute hulk alla 50. Paljude väikeste raamatukogude, eriti käsitöölise ja kaupmeeste omade

⁵³ Rostraal oli viieharuline n.-ö. pliats noodijoonestiku tõmbamiseks.

puhul oli raamatute valik üsna sarnane, sisaldades lisaks piiblile ka lauluraamatut, palveraamatuid ja muud religioosset kirjavara ning majapidamisalaseid raamatuid. Literaatide suuremates, eriti õpetajate kogudes leidis eelkõige erialast ja teatme kirjandust, ent selle kõrval ka arvukalt teoloogilisi ja religioosseid teoseid, sealhulgas pietistlikku kirjandust valdkonna olulisimatelt saksa autoritelt, nagu Philipp Spener, Johann Arndt, Johann Anastasius Freylinghausen, August Hermann Francke, Gottfried Arnold jt., kes olid Soomes ja Rootsisis luterluse ohustamise kartuses koguni keelatud, kuid siinmail arvukalt levinud (Pullat 1992: 91). Erakogudes oli ka ajaloo-, geograafia- ja loodusteaduste raamatuid ja mitmesuguseid käsiraamatuid erinevate eluvaldkondade tarbeks. Sajandi lõpukümnenditel tekkis linnakodanike kogudesse ka ilukirjanduslikke raamatuid: romaane, jutustusi, näidendeid ja luulet, samuti reisijutte eksootilistest maadest, ent nende leidumus oli siiski üsna väike.

Enamik varaloendites märgitud raamatuid oli välja antud Saksamaal ja saksakeelsed, mis Tallinnas domineerinud saksa elanikkonna puhul oli loomulik ja endastmõistetav. Literaatide kogudes leidis ka palju ladinakeelset kirjandust, samuti oli eesti keele grammatikaid ja sõnastikke, sajandi teise poole varaloendites üksikuid prantsuskeelseid teoseid. Ehkki ei ole võimalik teada saada, kas raamatute omanikud ka kõiki oma raamatuid lugesid, lubavad varaloendites esinevad nimestikud näha, millist kirjandust võisid tallinlased tol ajal soetada, ning selle põhjal teha järeldusi nende huvide ja teadmiste kohta, üldisemalt ka Lääne-Euroopa valgustusliku kirjavara leviku kohta Tallinna ühiskonnas.

Raamatunimestikud on varaloendites kirjutatud tavaliselt pärast kõiki teisi esemerühmi viimase jaotusena (*An Bücher* või *An gedruckten Büchern*). Siin on raamatud omakorda järjestatud formaatide järgi, s.t. nimekiri algab suurte foolio-trükistega, millele järgnevad järjest väiksemad, nagu neljandik-, kaheksandik- ja kaheteistkümnendik-formaadis trükised. Raamatute sissekanded varaloendites on bibliograafiliste andmete

poolest üsna puudulikud, s.t. enamasti ei ole märgitud ei ilmumiskohta ega -aastat. Autori nimi on kirjutatud sageli omastavas käändes ja pealkiri lühendatult või ümbersõnastatult, näiteks *Weisbachs Cur aller Kranckheiten*,⁵⁴ mille täispealkiri on „Wahrhaffte und gründliche Cur aller dem Menschlichen Leibe zustossenden Kranckheiten, nach der vernünfftigen und unverrückten Methode der Natur, [...] von D. Christian Weißbach“ (Straßburg, 1712; mitu kordustrukki 18. sajandil).⁵⁵ Leidub ka selliseid sissekandeid, mille andmete nappuse tõttu ei olegi võimalik teost identifitseerida, näiteks *Musicalischer Discurs*.⁵⁶

Kolme kantori ja nelja muusiku säilinud varaloendites leidub kõigis sissekandeid raamatute kohta. Kantoritel Bieckil ja Hessleril ning organist Giesel on olnud suuremad, 200–300-kõitelised kogud, Giesel lisaks noodikogu. Linnamuusik Tewel ning organistidel Welschil ja Forbusel oli umbes 20–40 raamatut ja noodipakk või -pakid. Kantor Gonsiori varaloendis on raamatute kohta aga üksnes kanne „1 kast raamatuid“ ja nootide olemasolu näitab majakraami jaotuses olev sissekanne „1 laegas, kus on käsikirjalised noodid“.⁵⁷ Paljude või väheste raamatute omamine oli ilmselt valikute küsimus ja kogude suurus ei peegeldanud otseselt omanike majanduslikku elujärge. Varaloenditest ei selgu, mil viisil raamatud olid omandatud, kas kõik hangitud ise või üht-teist saadud kingituseks või päranduseks. Samuti ei ole võimalik teada saada, kas raamatuid soetati lugemishuvi või ka prestiiži pärast.

Suurim raamatukogu oli Heinrich Benjamin Hessleril – ametiredelil professoriks tõusnul, kelle raamatute nimekiri sisaldab 290 nimetust, millest mõned teosed on mitmes köites, nii et kokku üle 300 raamatu ja neile lisaks veel „28 vana raamatut“, mida loendis ei ole ükshaaval välja kirjutatud.⁵⁸ Hessleri kui teoloogia professori raamatukogu vastab sisult üldjoontes tolaeagse haritlase tüüpilisele raamatukogule, sisaldades peamiselt erialast kirjandust, Hessleri puhul teoloogilisi traktaate ja religioonialaseid käsitlusi, sealhulgas pietistlikke teoseid, erinevaid piibleid, Vana ja Uue Testamendi erinevaid väljaandeid. Leidub ka kaks

⁵⁴ Giese varaloend: TLA 230-2-106, f. 16p, nr. 198.

⁵⁵ VD18 (Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 18. Jahrhunderts). – Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, <<http://vd18.de/de-sub-vd18/content/titleinfo/10827410>> (29.08.2014).

⁵⁶ Giese varaloend: TLA 230-2-106, f. 13, nr. 93.

⁵⁷ TLA 230-1-Bt 16/II, f. 239, 237p: „1 Kasten mit Bücher, 1 Schapff worinnen geschriebene Noten liegen“.

⁵⁸ Publitseeritud varaloend: Pullat 2007: 109–121; raamatuloend: Pullat 2009: 28–34.

lauluraamatut, esiteks Tallinna saksakeelne lauluraamat (*Revalisches Gesang Buch*), mis võis olla 1764. aastal Tallinnas ilmunud „Vollständiges Revalisches Gesang-Buch“ või selle varasem trükk. Ja teiseks Freylinghauseni lauluraamat, originaalpealkirjaga „Geist-reiches Gesang-Buch, den Kern Alter und Neuer Lieder, Wie auch die Noten der unbekannen Melodeyen und dazu gehörige nützliche Register in sich haltend“, mille esmatrükk ilmus Halles 1704.

Religioosse kirjavara kõrval leidub Hessleri kogus veel ajaloo- ja geograafiaraamatuid, ka Johann Baptist Homanni (1664–1724) atlas 50 kaardiga, paar aiandusalast raamatut, erinevaid leksikone, sõnaraamatuid ja grammatikaid, nende seas Anton Thor Helle kirjutatud ja Eberhard Gutsleff noorema poolt välja antud „Lühike sissejuhatus eesti keelde“ („Kurtzgefazzte Anweisung zur Ehstnischen Sprache“, Halle, 1732). Ilukirjandust on Hessleri raamatukogus vähe ja needki on peamiselt Vana-Kreeka ja -Rooma kirjanike Plutarchose, Cicero, Horatiuse, Ovidiuse ja Tacituse teosed. Kaasaegseid ilukirjanduslikke teoseid leidis tallinlaste erakogudes kuni 19. sajandi alguse ni väga vähe, nagu ka Mari Tarvas on oma uurimistulemuste põhjal kinnitanud. Põhjused olid ühelt poolt senine lugemisharjumus, mis oli seotud eeskätt religioossete tekstidega ja nende tekstide, eriti pietistliku ja vennastekoguduse kirjavara laialdane kättesaadavus, teiselt poolt aga ka uute raamatute suhteliselt kallid hinnad, mille tõttu võidi nende ostmisele eelistada laenutamist komertsraamatukogudest (Tarvas 2012: 818–819).

Ehkki Hessler oli töötanud ka kantorina, ei leidu tema raamatukogus ühtki muusikateooria ega -ajaloo raamatut või nooti. Sama kehtib gümnaasiumi kantori Christoph Erdmann Biecki kohta, kes selles ametis oli kümme aastat. On küll võimalik, et neil kantorina töötamise ajal siiski oli olnud nii muusikaalast kirjandust kui ka noote, kuid ametikoha ja ühtlasi töö sisu muutumise tõttu võisid nad need ära anda või müüa. Samas on ka võimalik, et nad kasutasid kiriku või kooli raamatukogus saadaolevaid raamatuid ja noote. Biecki erakogu oli Hessleri omast veidi väiksem, sisaldades varaloendi järgi 206 nimetust, aga kuna nende hulgas

leidub jällegi mitmekõitelisi teoseid, siis oli tal raamatuid tegelikult rohkem. Valdava osa moodustab teoloogiline ja religioosne kirjavara, nagu erinevad piiblid, Vana ja Uue Testamendi käsitlused, usuteaduslikud traktaadid, hardusraamatud ja jutlused. Nimekiri sisaldab märkimisväärselt palju (ligi 30) Halle pietismi tähtsaimate autorite August Hermann Francke, Philipp Speneri, Johann Anastasius Freylinghauseni ja Gottfried Arnoldi teoseid, samuti vennastekoguduse rajaja Nikolaus Ludwig von Zinzendorfi teoseid, mis peegeldavad selgelt Biecki seotust vennastekogudusega. Samuti leidub raamatuloendis pietistlik Freylinghauseni lauluraamat,⁵⁹ mis oli ka Hessleri raamatuloendis, ja vennastekoguduse lauluraamat,⁶⁰ mille puhul on tõenäoliselt tegemist Zinzendorfi koostatud lauluraamatuga „Das Gesangbuch der Gemeine in Herrn-Hut“, mis ilmus kahes osas Herrnhutis aastail 1735–1743. Kas ja mil määral võis Bieck kantorina neid lauluraamatuid kooli laulutunnis (või kirikus?) kasutada, ei saa me kahjuks teada. Lisaks religioossele kirjandusele on nimestikku kantud erinevaid sõnastikke, sealhulgas ladina, kreeka, heebrea ja prantsuse keele leksikone. On märgitud ka neli eesti keele käsiraamatut (4. *Ehstnische Handbücher*), mida Bieck ilmselt kasutas Vana Testamendi tõlgete toimetamise töös.

Kolmas suurem raamatukogu oli Niguliste organistil Giesel, kelle varaloendisse on kantud üle 230 raamatu⁶¹ ja nimekirja lõppu on lisatud veel kanne „23 vana raamatut“. Raamatuloendile järgneb ka nootide nimekiri – *An Musicalien* – 85 kirjega, millist üheski teises varaloendis ei leidu. Giese raamatukogu sisaldas valdavalt saksakeelset kirjandust peamiselt 18. sajandist. Erinevalt kantiirite Biecki ja Hessleri kogudest on Giesel rohkem ilmaliku kui religioosse sisuga raamatuid, lisaks on tal üle 30 muusikaraamatu ning hulk kaasaegseid ilukirjanduslikke teoseid, mis kõik kokku peegeldavad tema mitmekülgeid huvisid ja ka avatust Lääne-Euroopas sündinud uutele kirjandussuundadele. Giese huvi uudiskirjanduse vastu võiksid kinnitada ka tema raamatute hulgas leiduvad saksa raamatumüügikataloogid – *Leibziger Meß-Catalogus von Jahre 1770* ja *Berlinischer Bücher Catalogus*.⁶² Sirvides Giese raamatuloendit, võib

⁵⁹ Varaloendis: *Freylinghausen Gesangbuch länglicht Format. 1. u. 2.ter Teil, 2. Bände.*

⁶⁰ Varaloendis: *Herrnhutisch Gesang-Buch in 2 Banden bis auf den 12ten Anhang.*

⁶¹ Täpset arvu ei saa anda põhjusel, et mõne teose puhul on märgitud mitu osa, aga ei ole teada, kas need on olnud ühes või mitmes köites.

⁶² TLA 230-2-106, f. 10, nr. 26, f. 11p, nr. 55.

selles näha mitmesuguseid teatmeteoseid, leksikone, filosoofilisi ja loodusteaduslikke käsitlusi, ajaloo- ja reisiraamatuid ning erinevaid käsiraamatuid. Ilukirjandusest leiduvad näiteks Karl Ludwig von Pöllnitz'i menuromaani „La Saxe Galante“ saksakeelne tõlge, Peter Casper Rothe jutustus „Das wunderbare Leben und die dreyßigjährige Gefangenschaft des John Norcroß, eines Englischen Kapercapitains“, Peter Longueville'i väga populaarseks saanud robinsonaadi „The Hermit: or, the unparalleled sufferings and surprising adventures of Mr. Philip Quarll“ ja koguni prantsuse entsüklopedisti Jean-François Marmonteli romaani „Bélisaire“ saksakeelsed tõlked. Lisaks on loendis luulekogusid, näiteks Christoph Friedrich Wedekindi (pseud. Koromandel) „Nebenständiger Zeitvertreib in Teutschen Gedichten“ ja näidendeid, nagu Molière'i ja Carlo Goldoni komöödiaid ja Johann Christoph Gottschedi näidendeid kogumikus „Deutsche Schaubühne“.

Giese muusikaraamatute autorite nimekirjas on esindatud 18. sajandi olulisemad saksa muusikateoreetikud ja -kriitikud, kellest tuntuim on Johann Mattheson (1681–1764), muusik ja helilooja, muusikateoreetik, -ajakirjanik, -kriitik ja leksikograaf. Matthesoni üle tosina raamatust ja hulgast väiksematest kirjatöödest leidis Giese kogus kaheksa raamatut, millest tähtsamad on „Das forschende Orchestre“ (1721), „Große General-Baß Schule“ (1731), „Kern melodischer Wißenschaft“ (1737), „Der vollkommene Capellmeister“ (1739) ja „Grundlage einer Ehren-Pforte“ (1740). Peale nende oli Giesel ka Matthesoni poolt välja antud saksa esimene muusikakriititsismi ajakiri *Critica musica*, mis ilmus Hamburgis aastail 1722–1725, ja teinegi muusikaajakiri *Der musicalische Patriot* (Hamburg, 1728). 1730–50-ndatel aastatel andis saksa kirjanik, muusikateoreetik, raamatutrükikal ja -kaupmees Lorenz Christoph Mizler von Kolof (1711–1778) Leipzигis välja kahte muusikaajakirja, *Musikalische Bibliothek* (1736–1754), mis sai Mitzleri 1737. aastal asutatud muusikateaduse korrespondentide ühingu (Korrespondierende Sozietät der Musicalischen Wissenschaften) ametlikuks ajakirjaks, ja *Musikalischer Staarstecher* (1739–1740). Nende saksa muusikaelu kajastanud ja muusikaraamatute arvustusi sisaldanud ajakir-

jade numbroid leidub ka Giese raamatukogus, mis näitavad Giese soovi olla kõigega kursis ning ühtlasi tema muusikaalaste teadmiste tõenäoliselt mitmekülgset ja kopsakat pagasit.

Matthesoni kõrval teine tähtis saksa muusikateoreetik, -kriitik, -ajakirjanik ja helilooja, kelle töid Giese oli enda kogusse hankinud, oli tema eakaaslane Friedrich Wilhelm Marpurg (1718–1795). Tema teoreetilistest teostest on loendis „Abhandlung von der Fuge nach den Grundsätzen der besten deutschen und ausländischen Meister entworfen“ (1753–1754) ja „Anleitung zum Clavierspielen, der schönern Ausübung der heutigen Zeit gemäß“ (1755). Samuti leiduvad nimekirjas Marpurgi poolt välja antud muusikaajakirjad *Der critische Musicus an der Spree* (1749–1750) ja *Kritische Briefe über die Tonkunst* (1759–1763), mis ilmusid Berliinis. Muusika komponeerimise, generaalbassi ja harmoonia küsimustega tegele- nud oluline muusikateoreetik ja helilooja oli Georg Andreas Sorge (1703–1778), kelle töödest oli Giese kogus „Compendium harmonicum, oder Kurzer Begriff der Lehre von der Harmonie“ (1760). Samuti leidis Giesel veidi varasem, kuid laialdast ja kauaaegset kasutust leidnud saksa organisti, helilooja ja muusikateoreetiku David Kellneri (u. 1670–1748)⁶³ generaalbassiõpetus „*Treulicher Unterricht im General-Baß*“ (1732).

Kahtlemata väärrib Giese raamatute hulgast märkimist ka 18. sajandi teise poole ühe välja- paistvama klahvpillimuusika helilooja Carl Philipp Emanuel Bachi (1714–1788) teoreetiline käsitlus klaverimängust „*Versuch über die wahre Art das Clavier zu spielen mit Exempeln und achtzehn Probe-Stücken in sechs Sonaten*“ (1753). Uuemast saksa kirikumuusikaalast kirjandusest leiduvad Giese raamatunimestikus Lübecki kantor ja helilooja Caspar Ruetzi (1708–1755) „*Widerlegte Vorurtheile von der Beschaffenheit der heutigen Kirchenmusic*“ (1752) ja „*Widerlegte Vorurtheile von der Wirkung der Kirchenmusic*“ (1753). Giese kui organisti erialast huvi peegeldavad saksa pastori Johann Ulrich Sponseli (1721–1788) kirjutatud oreliajalugu „*Orgelhistorie*“ (1771), samuti Carl Gottfried Meyeri koostatud saksa orelimuusika ülevaade „*Sammlung einiger Nachrichten von berühmten Orgel-Wercken in Teutschland, mit vieler*

⁶³ David Kellner tegutses 17.–18. sajandi vahetusel Tartus ja Tallinnas organistina. Vt. lähemalt Sparr 2012.

Mühe aufgesetzt von einem Liebhaber der Musik" (1757) ning Johann C[arl?] Voigti⁶⁴ arutlused oreli- ja klahvpillimänguga seonduvast „Gespräch von der Musik, zwischen einem Organisten und Adjuvanten" (1742). Vanemast muusikakirjandusest on Giese raamatuloendis esindatud Franz Xaver Murschhauseri (1663–1738), Andreas Werckmeisteri (1645–1706), Wolfgang Caspar Printzi (1641–1717) ja Michael Praetoriuse (1571/72?–1621) raamatud. Lauluraamatuid oli Giesel kolm – Lüneburgi (*Lüneburgsches Gesangbuch*), Lübecki (*Ein Lübeckisches Gesang-Buch*) ja Tallinna lauluraamat (*Trappens Revalsches Gesang-Buch*) ehk „Vollständiges Revalisches Gesang-Buch", mille Christian Trapp 1706. aastal Tallinnas välja andis.

Giese noodiloendis⁶⁵ on 85 sissekannet ja loendi lõppu on märgitud veel „hulk defektseid ja kasutamiskõlbmatuid klahvpillinoote". Need 85 kirjet peidavad endas aga oluliselt rohkem teoseid, sest üks nimetusekirje (ehk noot) sisaldas umbes pooltel juhtudel mitu teost, nagu näiteks *4 Sinfonies pour le Clavecin mit 4 Instrumenten von Schobert*, *35 Duetten für das Clavier u. die Flöte* või *6 Sonaten fürs Clavier von C. P. E. Bach*. Samuti leidub nimekirjas ühe konvoluudi kirje – *32 Sonaten eingebunden, von verschiedenen Maitres componirt*, kuid neid võis olla rohkemgi, näiteks *Samlung einiger Clavier Sonaten*, mille sisu inventeerija ei ole täpsustanud. Nagu raamatuloendite puhul üldiselt, nii ka Giese nootide kirjed on bibliograafilises osas ebatäielikud. Kuna kõigis puuduvad väljaandmisandmed, siis ei ole võimalik kindlaks teha, millised on trükised ja millised käsikirjalised noodid. Kindlasti aga on mõlemaid, sest 18. sajandil oli nootide käsitsi ümberkirjutamine tavaline ja levinud paljundamisviis ning sel moel tehti neid ka müümiseks. Teoste autorid on küll enamasti kirjetes märgitud, kuid neid kõiki ei ole seni õnnestunud kindlaks teha, näiteks *12 Fugen nebst VI Sonate Flauto Traverso & Cembalo von Battista* või ka *1 [Concert aus] As ħ [mit] 4 [Instrumenten] von Appell*.

Milliseid teoseid sisaldas Giese noodikogu? Nimekirjas on enamasti 18. sajandi instrumentaalmuusika, valdavas osas teosed klahvpillile soolona, kammeransamblis ja kontserdivormis. Nendele lisaks leidub duette ja triosid traaversflöötidega ja vaimulikke vokaalteoseid. Loendis

on noodid jagatud kuude rühma: *I An Clavier Concerts*, *II An Clavier Trios & Quatuors*, *III Für das Clavier allein*, *IV An Cantaten*, *V Für das Clavecin mit der Fleute traversiere* ja *VI An Fleut Travers Trios*. Kaalukama osa moodustab 53 kontserti klahvpillile ja instrumentaalsamblile/orkestrile, mille autorid olid enamjaolt 18. sajandi saksa välja-paistvamad klahvpillimängijad-heliloojad nagu Carl Philipp Emanuel Bach (1714–1788) – seitse kontserti, Christoph Schaffrath (1709–1763) – neli kontserti, Johann Schobert (u. 1735–1767) – neli kontserti, Johann Gottlieb Graun (1702?–1771) – kaheksa kontserti, Friedrich Christian Mohrheim (1718/19?–1780) – kolm kontserti, Johann Gottlieb Wiedner (u. 1714–1783) – kaks kontserti, Johann Gottfried Mützel (1728–1788) – üks kontsert, Christoph Nichelmann (1717–1762) – üks kontsert, jt. Esindatud on ka Rootsist pärit ja Saksamaal tegutsenud Johan Joachim Agrell (1701–1765) seitsme kontserdiga ning Austria helilooja Georg Christoph Wagenseil (1715–1777) viie kontserdiga.

Kontsertide loendile järgnevad teises alajaotuses triode, kvartetide ja muude klahvpilliga ansamblite noodid, milles on kokku 27 teost jälle peamiselt saksa heliloojatelt, nagu näiteks Ernst Eichner (1740–1777), Georg Simon Löhlein (1725–1781), Schobert jt. Noodinimestiku kolmandas rühmas – teosed sooloklahvpillile – on üle 40 sonaadi juba nimetatud heliloojatelt C. P. E. Bachilt, Löhleinilt, Schaffrathilt, Agrellilt, Mützelilt, Nichelmannilt, samuti Johann Friedrich Gottlieb Beckmannilt (1737–1792) ja teistelt. Lisaks on nimekirja märgitud „32 sonaati kokkukõidetuna" ja „Klaviirisonaatide kogumik", mille puhul kahjuks ei saa teada, milliste autorite teoseid need sisaldavad. Ainsa teadaoleva prantsuse klavessiinimuusika näitena Giese kogus leidub Jean-Philippe Rameau (1683–1764) süitide noot *Nouvelles Suites de Pièces de Clavecin*.

Giese noodiloendi neljandas alajaotuses on neli vaimuliku vokaalmuusika teost, millest kolm olid 18. sajandil väga tuntud ja palju mängitud, nimelt Carl Heinrich Grauni (1703/4?–1759) passioon-oratoorium „Der Tod Jesu" (partituur ja klaviir) ja „Te Deum laudamus" ning Giovanni Battista Pergolesi (1710–1736) „Stabat mater". Neljas on Gottfried August Homiliuse (1714–1785) passioon-kantaat (*Passions Cantate von Homilius für*

⁶⁴ Täpsemad andmeid Voigti kohta ei ole seni leidnud.

⁶⁵ TLA 230-2-106, f. 17p–20.

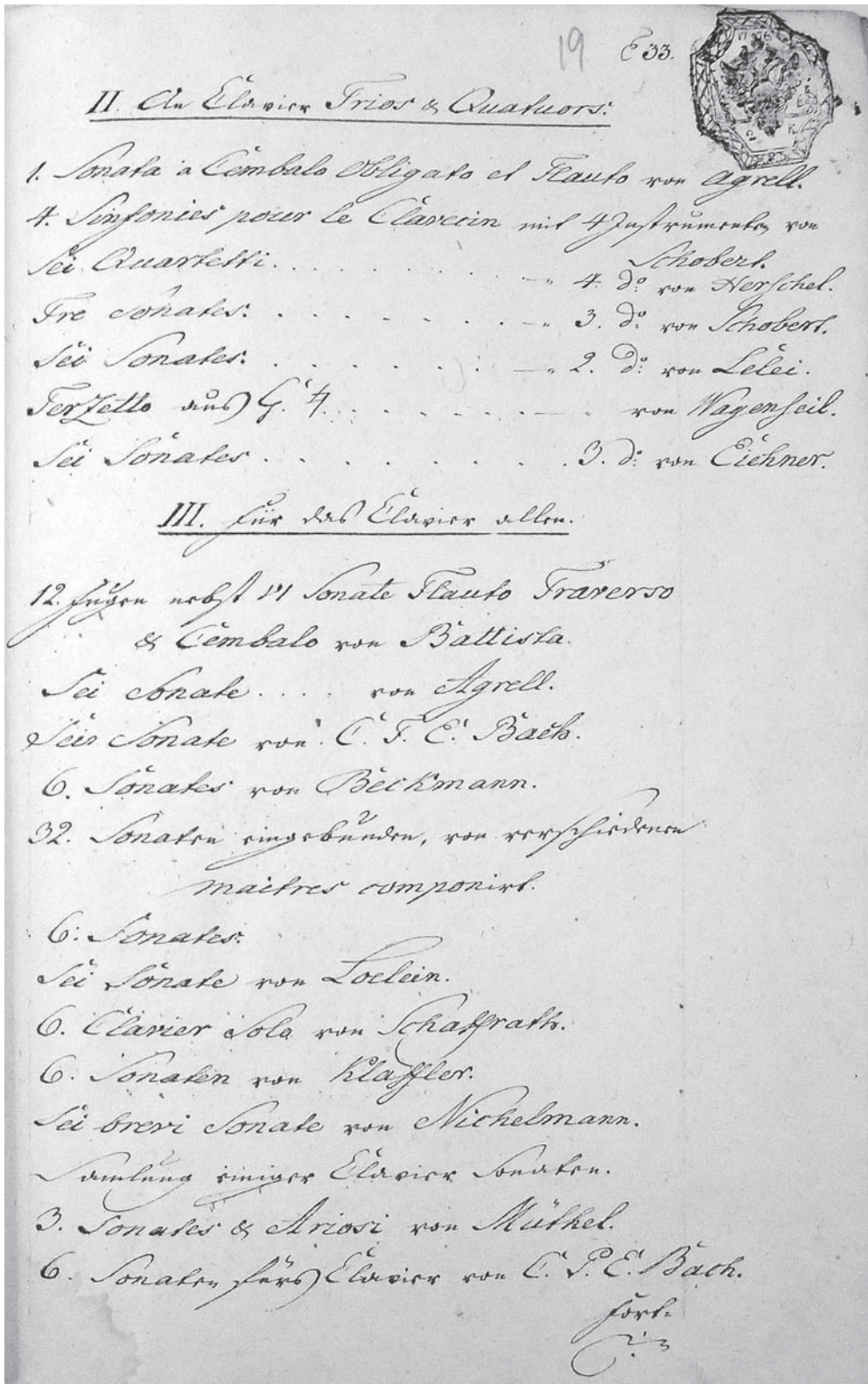

Foto 3. Lehekülj organist Heinrich Ernst Giese varaloendi noodinimestikust (1777, TLA 230-2-106, f. 19).

das Clavier), mida ei ole nende andmete põhjal võimalik täpsemalt tuvastada, sest Homilius on kirjutanud arvukalt passioone ja kantaate. Vokaalmuusika jaotusesse on märgitud veel Friedrich Wilhelm Marpurgi (1718–1795) fuugade kogumik (*Marburgs Fugen Sammlung 4 stimmig* ehk „Friedr. Wilh. Marpurgs Fugen-Sammlung“, Berlin, 1758), mis esmapilgul tundub olevat vales alajaotuses, ent kuna selles kogumikus avaldatud fuugad olid mõeldud nii laulmiseks kui ka pilli või pillidega mängimiseks, siis on nootide inventeerija ilmselt otsustanud selle vokaalmuusika nootide juurde lisada. Giese noodiloendi viiendas alajaotuses leidub neli kogumikku klavessiinile ja traaversflöödile, millest üks kogumik on Schaffrathi „Kuus duetti tšembalole ja flöödile“, aga ülejäänud kolme sisu ei ole täpsemalt kirjeldatud, vaid on märgitud ühele 35 *Duetten für das Clavier u. die Flöte* ja kahele ülejäänule 36 *dito mit dito*. Giese nootide nimestiku viimase, kuuenda alajaotuse pealkirjaks on pandud „Traaversflöödi triod“ (*An Fleut Travers Trios*), kuid selle kahest sissekandest üks viitab siiski duettidele – 6 *Duetten für 2 Flöten von Wolf* – autoriks tõenäoliselt saksa helilooja Ernst Wilhelm Wolf (1735–1792). Teine noot on flaami flötisti ja helilooja Antoine Mahaut' (1719 – u. 1785) sonaadid kahele flöödile ja bassile.

Giese varaloendi noodinimestik on erandlik võrreldes teiste Tallinna muusikute varaloenditega, kus on nootide leidumus vaid ära märgitud. Nii on gümnaasiumi kantor Gonsiori varaloendisse kantud „1 laegas, kus on käsikirjalised noodid“,⁶⁶ linnamuusik Tewese loendisse „1 partii erinevaid noote“ ja ka „1 mitmesuguste nootide nimekiri“,⁶⁷ Niguliste ja Pühavaimu organistidel Welschil oli „3 noodipakki“⁶⁸ ja Forbusel „1 kast noodiraamatuid“ ja „1 noodipakk“.⁶⁹ Seesuguste andmete tõttu ei ole võimalik muusikute noodikogusid objektiivselt võrrelda, võiks aga siiski arvata, et Giesel oli teistest tunduvalt arvukam ja ühtlasi väärtuslikum kogu, mistõttu ka inventeerija pidas vajalikuks see varaloendis lahti kirjutada.

Vaadates organistide Welschi ja Forbuse ning linnamuusik Tewese raamatuloendeid, siis need on tunduvalt lühemad, kui olid Hessleril, Bieckil ja Giesel. Organist Welschi raamatute nimestiku on kantud 17 nimetust, millest 15 on muusikaraamatud, üks ilukirjandusteos ja üks ajakiri

Neue Miscellanien. Loendi lõpus leiduvad veel sissekanded „17 vana raamatut“ ja „3 noodipakki“, mille sisu kohta enamat teada ei ole. Nimestikku kantud muusikaraamatute hulgas võib näha valdavalt samu teoseid, mis olid Gieselgi, nagu näiteks Matthesoni, Marpurgi, C. P. E. Bachi, Sorge, Werckmeisteri ja Printzi tööd.⁷⁰ Nende kõrval leidub saksa teoloogi ja vaimuliku luuletaja Johann Jakob Rambachi (1693–1735) jutluste kogu „Evangelische Betrachtungen über die Sonn- und Fest-Tags-Evangelia des gantzen Jahrs“ (1738) ja „vana Tallinna lauluraamat“ (*Das alte revalsche Gesangbuch*), mis võis olla 1706. aastal Tallinnas välja antud „Vollständiges Revalisches Gesang-Buch“, milline oli ka Giesel olnud. Raamatute nimekirja on kantud ka saksa hilisbaroki ühe tähtsama helilooja Georg Philipp Telemanni (1681–1767) koraaliraamat „Fast allgemeines Evangelisch-Musikalisches Lieder-Buch“ (1730), mille võiks pigem noodiks määrata, kuna see organistidele mõeldud kogumik sisaldas üle 2000 koraalimeloodia noodi. Üks Welschile kuulunud ilukirjanduslik raamat oli saksa varavalgustusliku kirjaniku ja luuletaja Barthold Heinrich Brockese (1680–1747) looduslühirika kogumik „Irdisches Vergnügen in Gott, bestehend in Physicalisch- und Moralischen Gedichten“. See ilmus üheksas köites aastail 1721–1748, kuid Welschi loendis olev kirje kahjuks ei ütle, kas tegemist oli koguteosega või ainult üksiku köitega. Nimeetatud ajakiri *Neue Miscellanien 1stes Stück* oli tõenäoliselt 1775. aastal Leipzigris ilmuma hakanud mitmesuguse sisuga žurnaali „Neue Miscellanien, historischen, politischen, moralischen, auch sonst verschiedenen Inhalts“ esimene köide. Kokkuvõtvalt võiks Welschi raamatu- ja noodikogu kohta järeldada, et ehkki arvukuse poolest tagasihoidlik, oli ta need raamatud ja noodid hankinud ilmselt eelkõige enda erialaseks täiendamiseks ja ametialase tegevuse tarbeks.

Organist Forbuse varaloendis leiduv raamatunimestik on hoopis lühike, sisaldades kaht sissekannet, esimesena „2 uut Tallinna lauluraamatut“ (*2 neue Revalsche Gesangbücher*), mis võisid olla 1764. aastal Tallinnas ilmunud lauluraamatud „Vollständiges Revalisches Gesang-Buch“ eksemplariid, ja teise kandena „32 vana raamatut“ (*32 Stück alte Bücher*), mille sisu kohta kahjuks midagi ei ole lisatud. Kas nende hulgas võis olla ka

⁶⁶ TLA 230-1-Bt 16/II, f. 237p: „1 Schapff worinnen geschriebene Noten liegen“.

⁶⁷ TLA 166-1-559, f. 36p: „1. Parthey diverse Noten und Musicalien; 1. Verzeichniß von verschiedenen Musicalien“.

muusikakirjandust, ei tea. Forbuse varaloendist leiab viiteid ka talle kuulunud nootidele, kuid paraku ei ole neid loendina esitatud, vaid märgitud on „1 kast noodiraamatuid“ ja „1 noodipakk“.

Linnamuusik Tewese kodune raamatukogu oli varaloendis esitatu põhjal samuti tagasihoidlik. Raamatute nimekirjas on märgitud 16 teost, neist mõned mitmekõitelised, kuid nende hulgas ei ole ühtki muusikaraamatut. Küll on religioosseid, ajaloo- ja reisiraamatuid, prantsuse keele grammatika ning paar vana kiriku- ja kauplemismäärust 17. sajandi lõpust. Tewese raamatuloendi lõpus leidub samuti sissekanne „mitmesuguste vanade raamatute“ kohta, mille juurde on lisatud selgituseks, et „nende ebaolulisuse tõttu ei ole neid eraldi välja kirjutatud“.⁷¹ Kas „ebaoluliste“ raamatute hulgas võis leida muusikaraamatuid, seda ei tea. Samuti ei ole võimalik teada saada, milliseid noote sisaldas „1 partii erinevaid noote“, millele tema varaloendis on viidatud. Tewese väiksemal poolset raamatu- ja noodikogu n.-ö. kompenseerib aga tema arvukas pillikogu, millist teist Tallinna muusikutele teadaolevalt ei leidunud.

Muusikutele ja kantoritele kuulunud instrumendid

Raimo Pullat on varaloendite uurimistöö raames avaldanud andmeid ka muusikainstrumentide leidumusest 18. sajandi tallinlastel, selleks töötanud läbi 74 isiku varaloendi erinevatest sotsiaalsetest rühmadest (Pullat 2011: 120–164). Ta leidis kokku üle 500 pilli, millest koostas ülevaatliku tabeli, kus on näha puhk-, löök-, keel- ja klahvpillide arvuline esindatus erinevatel sotsiaalsetel rühmadel (Pullat 2011: 125). Tema läbivaadatud varaloendites leidis kõige arvukamalt erinevaid flööte, parandatud andmetel kokku 262,⁷² millest kaupmeeste

rühmale kuulus 243 ja neist Suurgildi vanemale Christian Kreyle 227 flööti. Järgmisel kohal tabelis on 60 viiulit, millest 42 on kuulunud jällegi kaupmeestele. Kolmandal positsioonil on klahvpillid, mida on registreeritud 49, ning need on jagunenud rohkemate ametirühmade vahel, kuid teistest enam pille on kuulunud taas kaupmeestele (19) ja neist veidi vähem literaatidele (14). Kuna varaloendites ei pruukinud klahvpillide nagu ka muude instrumentide nimetused olla täpsed, siis tabelis näidatud 37 klaveri puhul, mis varaloendites olid ilmselt märgitud sõnaga „Clavier“ – tollal kasutatud klahvpillide üldnimetusega –, ei saa tegelikult teada, millise klahvpilliga oli tegemist, kas klavikordi, klavessiini, haamerklaveri või muu klahvpilliga. Pullati esitatud andmete järgi leidis 74 isiku varaloendis vaid neljal korral nimetust spinett (väike klavessiin) ja kahel korral haamerklaver, aga arvatavasti võis neid ka rohkem olla.

Kui tabelis vaadata kõigi instrumentide jagunemist eri sotsiaalsete rühmade vahel, siis suurim kogus, 328 pilli, kuulus kaupmeestele, kelle varaloendites on märgitud 242 puhkpilli, 51 keelpilli, 19 klahvpilli jm. Nii suur arv ei pruugi muidugi tähendada, et kaupmehed oleksid olnud innukamad pillimängijad, pigem võisid nad tegelda pillide ostu-müügiga või neid kolleksioneerida. Kaupmeestele järgnes linnateenistujate rühm, sh. linnamuusikud, kelle varaloendites oli märgitud ligi 70 pilli, millest suurim, üle 60 instrumendiga kogu kuulus linna peamuusikule Ernst Jacob Teweesele.⁷³ Tewese pillikogus oli paar timpaneid, kaheksa trombooni (*Posauns*), seitse trompetit (*Trompeten*), kaheksa sarve (*Hörner*), kolm oboed (*Hautebeaumos*, *Hauteboi*), kaks klarnetit (*Clarinetten*), kolm šalmeid (*Chalmoes*),⁷⁴ üksteist tsinki (*Zincken*),⁷⁵ üheksa flööti (*Flauten*), kolm fagotti (*Bassongs*), neli gambat (*Baßgeigen*), violoon

⁶⁸ TLA 166-1-585, f. 17: „3 Paquet Noten“.

⁶⁹ TLA 166-1-259, f. 37p: „1 Kasten mit Noten Büchern; 1 Pack mit Noten“.

⁷⁰ Võimalik, et Welsch ostis need pärast Giese surma korraldatud Giese vara avalikult oksjonil, kus müüdi ka tema raamatuid.

⁷¹ TLA 166-1-559, f. 35: „Verschiedene alte Bücher, die ihrer Unerheblichkeit halber nicht *Speciel* verzeichnet wurden“.

⁷² Pullati tabeli (Pullat 2011: 125) järgi 256, sest selles on nn. lasteflöötide (*Kinder-Flöten*) arvuks märgitud ekslikult 56. Kuna Suurgildi vanema Christian Krey varaloendis aastast 1734 (TLA 230-1-Bt 17/IV; vt. ka Pullat 1997: 330) on neid märgitud 62, millele lisaks 165 põikflööti (*Quer-Flöten*), siis kuulus Kreyle kokku 227 flööti ja kaupmeeskonnale seega 262 erinevat flööti.

⁷³ TLA 166-1-559, f. 35p–36p.

⁷⁴ Šalmei oli koonilise toru ja kahekordse lesthuulikuga puupuhkpill, mille erineva suurusega variandid olid Euroopas kasutusel umbes 12. sajandist kuni 17.–18. sajandini, mil need vahetas välja oboe.

⁷⁵ Tsink oli kumera või sirge toru ja kausshuulikuga puupuhkpill, mida mängiti juba keskajal. Tsinkide perekonna pille kasutati nii soolo- kui ka ansamblipillidena ja nende öitsenguage oli 16.–17. sajandil.

ja Forbuse varaloendisse on kantud kokku 21 pilli: Giesel kaks klahvpilli (2 *alte Claviere*) ja viiul (1 *Violin*),⁷⁹ Welschil klahvpill (1 *Clavier*), neli viiulit (4 *Violinen*), tšello (1 *Violoncell*) ja kaks flööti (2 *Flöten*)⁸⁰ ning Forbusel klahvpill (1 *Clavier*), neli viiulit (1 *Violine in einem Kasten*, 3 *dito schlechtere*), vioola (1 *Bratsche*), vana näppepill (lauto? – 1 *alte Bandur*),⁸¹ basskeelpill (1 *Bass*), metsasarv (1 *Waldhorn*) ja flööt (1 *Stimm-Flöte*).⁸² Selgub, et kõigil kolmel organistil oli peale klahvpilli veel üks või mitu viiulit, Welschil ja Forbusel lisaks teisigi keelpille ja paar puhkpilli. On võimalik, et nad oskasid neid kõiki mängida, sest professionaalsete muusikute puhul oli mitme pilli mängimise oskus tollal tavaline.

Tallinlaste instrumentide leidumuse tabelis esitatud andmete põhjal oli teiste sotsiaalsete rühmade esindajatel vähem pille, käsitöölistel kokku kümme, magistraadi liikmetel kaheksa, sõjaväeteenistujatel neli ning töölistel ja teenijatel üks pill (Pullat 2011: 125). Pullati uurimistulemused kajastavad 18. sajandist säilinud 500 varaloendist vaid 74-st saadud andmeid, mis annavad väga huvitava ja enam-vähem ka eeldatava, kuid siiski veel mitte täieliku pildi tõenäolisest pillide leidumusest Tallinna elanikel.

Kokkuvõte

Tallinna muusikute ja kantorite varaloendite uurimisel on välja tulnud olulist informatsiooni nii nende isikute kui ka neid ümbritsenud sotsiaalkultuurilise keskkonna kohta. Nende kui Tallinna linnakodanike igapäeva elu peegeldab hästi nende sotsiaalset staatust linnaühiskonnas, kus valitses selge sotsiaalne hierarhia. Suhteliselt keskmise prestiižiga ametiga kuulusid nad ka majanduslikult keskmisel järjel keskklassi, siiski püüeldes jõukamate hulka, nagu näiteks peamuusik Tewese, kantorist professoriks tõusnud Hessler ja Niguliste organist Welsch. Muidugi ei ole 18. sajandi esimese ja teise poole olud ühtviisi võrreldavad, sest sajandialguse Põhjasõda ja katk pidurdasid linna ja

selle kodanike majanduslikku ja olmelist arengut mitmeks aastakümneks.

Vaadeldud varaloendid kajastavad rohkem või vähem ka muusikute ja kantorite erialast tausta ja ametialast tegevust. Sellele viitavad eelkõige nende raamatute, nootide ja pillide loendid, mis oma sisult ja arvukuselt olid ometi väga erinevad. Näiteks kantoritel Bieckil ja Hessleril, kes oma karjääriredelil ülespoole liikusid, olid küll suured raamatukogud, kuid need ei sisaldanud peale lauluraamatu ühtki muusikaraamatut ega nooti. Samuti ei olnud neil ühtki muusikainstrumenti, mis viitab justkui sellele, et nad hiljem muusikaga üldse ei tegelenud. Samas leidis organist Giese arvukas raamatukogus mitukümmend saksa toleaegset olulist muusikateooriat ja -praktikat käsitletud teost. Ühtlasi oli tal rikkalik noodikogu ja ka mõned pillid, mis lubavad teda pidada mitmekülgseks muusikuks, kes oma igapäevase organistitöö kõrval tundis muusika vastu palju laiemat huvi ja tõenäoliselt oskas mängida peale orelit ja klahvpillide ka muid instrumente. Linna peamuusik Tewese erialast tegevust peegeldab talle kuulunud uhke pillide kogu, millest võinuks kokku panna terve orkestri, ja samuti pakk erinevaid noote. Instrumente ja noote omasid ka kantor Gonsior ja organistid Welsch ja Forbus, kellest Welschil oli ka muusikaraamatuid.

Tuginedes nii Giese ja Welschi muusikaraamatute loendile ning Giese noodinimestikule kui ka Tallinna raamatukaupmees Christian von Glehni 1789. aasta müügikataloogile,⁸³ võib 18. sajandi teisel poolel Tallinnas levinud muusikakirjanduse ja -teoste autoritena näha samuti peamiselt Saksa muusikateoreetikuid ja heliloojaid, nii nagu olid Saksa autorid ülekaalus ka muude valdkondade kirjavaras. Olid ju Tallinna kodanikud eesotsas rae-ga enamjaolt sakslased, kes oma kultuurielus olid endiselt orienteeritud eelkõige Põhja-Saksamaale, aga sealtkaudu ka Lääne-Euroopale. Samuti oli Läänemere-äärses kultuuriruumis paiknevate Saksa linnade ja Tallinna muusikaelu küllaltki sarnane, kuigi Tallinnas kui väiksemas kubermangulinnas märgatavalt tagasihoidlikum.

⁷⁹ TLA 230-2-106, f. 7, 7p.

⁸⁰ TLA 166-1-585, f. 15–15p. Varaloendis on klahvpilli kohta lisatud märkus, et leseprova Welschi teatel kuulus see hr. sekretär Riesemannile.

⁸¹ Banduura oli lautolaadne paljude keeltega ukraina päritolu näppepill, mis 18. sajandil oli populaarne peamiselt Ida-Euroopas ja Venemaal.

⁸² TLA 166-1-259, f. 37–37p.

⁸³ [Glehn] 1789: 291–296.

Allikad

Tallinna Linnaarhiiv

Tallinna Linna Vaeslastekohtu fond

TLA 166-1-259 Alexander Forbuse varaloend (Verlassenschaft des Organisten Alexander Forbus, 1792)

TLA 166-1-559 Ernst Jacob Tewese varaloend (Nachlassenschaft des Stadtmusicus Ernst Jakob Tewes, 1776)

TLA 166-1-585 Johann Carl Justus Welschi varaloend (Organisten Johann Justus Carl Welsch Sohn 1. Ehe, 1787)

Tallinna Magistraadi fond

TLA 230-1-Aa 35 Tallinna linna märkmeraamat (Der Stadt Denkelbuch) 1646–1730

TLA 230-1-BI 15 Kirikuteenrite, köstrite, kellaspeppade jne. vokatsioonid ja supliigid (Anstellungen und Suppliken der Diener der Kirche, Küster, Stadtuhrmacher usw.) 1585–1805

TLA 230-1-Bp 5 Linnakool, gümnaasium, trükikoda (Stadtsschule, Gymnasium, Buchdruckerei) 1618–1746

TLA 230-1-Bp 11 Gümnaasiumi aktid: professorite vokatsioonid, päevikud, kaebused ja palvekirjad (Gymnasialakten: Vocationen, Memoriale, Klagen und Bittschriften der Professoren) 1668–1763

TLA 230-1-Bp 29 Gümnaasium, linnakool: aktid (Gymnasium, Stadtschule: Akten) 1712–1790

TLA 230-1-Bs 38 Linnamuusikud ja organistid: vokatsioonid ja supliigid (Stadtmusikanten und Organisten, deren Vocationen und Suppliken) 1527–1797

TLA 230-1-Bt 15/I Pärändiasjad: pärandiloendid (Nachlasssachen: Inventarien) 1711–1800 (Christoph Erdmann Bieck, 1750)

TLA 230-1-Bt 16/I Pärändiasjad: pärandiloendid (Nachlasssachen: Inventarien) 1705–1800 (Heinrich Ernst Giese, 1777)

TLA 230-1-Bt 16/II Pärändiasjad: pärandiloendid (Nachlasssachen: Inventarien) 1711–1771 (Johann Gonsior, 1711)

TLA 230-1-Bt 17/II Pärändiasjad: pärandiloendid (Nachlasssachen: Inventarien) 1711–1810 (Heinrich Benjamin Hessler, 1766)

TLA 230-2-106 Heinrich Ernst Giese pärandiasjad (Akte über den Nachlass des Organisten Heinrich Ernst Giese, 1777)

Trükitud allikad

B. 1786. Die Briefe des Ungenannten, über Ehstlands Gewohnheiten, Sitten und Gebräuche. – *Für Geist und Herz, eine Monatsschrift für die Nordischen Gegenden*. Bd. 1, Reval: Komm. in Glehnschen Buch- und Kunsthandlung, Erster Brief, S. 100–114.

[**Glehn**, Christian von] 1789. *Verzeichniss von Büchern, Musikalien, Landcharten und Kupferstichen, welche in der Buchhandlung in Reval, um beygesetzte Preise gegen baare Bezahlung zu haben sind*. Reval: [s. n.].

Petri, Johann Christoph 1801. Ueber den neuesten Zustand der Gelehrsamkeit, Litteratur, Künste und Wissenschaften in Lief- und Ehstland. – *Allgemeiner Litterarischer Anzeiger* 114, Sp. 1081–1088.

Kirjandus

Adelheim, Georg 1931. Die große Stadtschule oder Trivialschule in Reval. – *Baltische Familiengeschichtliche Mitteilungen* 1/2, S. 18–24.

Berting, Alexander Julius (Hrsg.) 1862. *Lehrer-Album des Revalischen Gymnasiums 1631–1862*. Reval: [s. n.].

Boer, Bertil van 2012. *Historical dictionary of music of the classical period*. Lanham et al.: Scarecrow Press.

Brüggemann, Karsten, Ralph Tuchtenhagen 2013. *Tallinna ajalugu*. Saksa keelest tõlkinud Katrin Kaugver ja Tea Vassiljeva, Tallinn: Varrak.

Croessmann, Friedrich, [Eduard Pabst] (Hrsg.) 1869. *Beiträge zur Geschichte der Ehstländischen Ritter- und Domschule*. Reval: [s. n.].

Dahlström, Fabian 2013. *Stadtmusikanten, Organisten und Kantoren im Osteseeraum bis ca. 1850*. <<http://www.doria.fi/handle/10024/78703>> (29.08.2014).

Driesner, Jörg, Robert Riemer 2004. Spiegel und Bilder in den Nachlassinventaren deutscher Kaufleute in Reval im 18. Jahrhundert. – *Land und Meer. Kultureller Austausch zwischen Westeuropa und dem Ostseeraum in der frühen Neuzeit*. Hrsg. von Martin Krieger und Michael North, Köln/Weimar/Wien: Böhlau, S. 165–198.

Heinmaa, Heidi 2014. Tallinna muusikaelust 18. sajandil. – *Balti kirjasõna ja kultuurielu valgustusajastu peeglis*. Koost. Katre Kaju, Eesti Ajalooarhiivi Toimetised / Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae 21 (28), Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk. 193–222.

Kirme, Kaalu 2008. Kasutades uusi allikaid. – *Vana Tallinn XIX (XXIII)*. Tallinn: Estopol, lk. 31–44.

Kodres, Krista 1992. Elamuinterjööri ja selle sisustusest Tallinnas 17.–18. sajandil. – *Vana Tallinn II (VI)*. Tallinn: Olion, lk. 51–79.

Paju, Risto 2010. Üks ettekujutatud teeõhtu 18. sajandi Tallinna linnamuusiku Ernst Jacob Tewese kodus. – *Muusika* 6–7, lk. 22–23.

Pullat, Raimo 1992. Raamat ja lugeja Tallinnas 18. sajandil. – *Vana Tallinn II (VI)*. Tallinn: Olion, lk. 80–101.

Pullat, Raimo 1993. Linnamuusik Ernst Jacob Tewese varaloend. – *Vana Tallinn III (VII)*. Tallinn: Estopol, lk. 107–117.

Pullat, Raimo (Bearb.) 1997, 2002, 2004a. *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute in Tallinn: 1702–1800*. Band 1, 2, 3, Tallinn: Estopol.

Pullat, Raimo 2004b. Kahe Tallinna 18. sajandi käsitöölise varaloendid. – *Vana Tallinn XV (XIX)*. Tallinn: Estopol, lk. 179–196.

Pullat, Raimo (Bearb.) 2006. *Die Nachlassverzeichnisse der Handwerker in Tallinn 1706–1803*. Tallinn: Estopol.

Pullat, Raimo (Bearb.) 2007. *Die Nachlassverzeichnisse der Literaten in Tallinn 1710–1805*. Tallinn: Estopol.

Pullat, Raimo (Bearb.) 2009. *Die Privatbibliotheken in Tallinn und Pärnu im 18. Jahrhundert*. Tallinn: Estopol.

Pullat, Raimo 2011. Peegeldusi 18. sajandi tallinlaste elulaadist varandusinventaride põhjal: muusikariistad, kunstilembus, relvad ja liiklusvahendid. – *Vana Tallinn XXII (XXVI)*. Tallinn: Estopol, lk. 120–167.

- Pullat**, Raimo 2012. Tallinlaste elu peegeldusi 18. sajandil: linna heakord ja tervishoid, linlaste mööbel, linnaelanike elulaadi agraarsusest. – *Vana Tallinn* XXIII (XXVII). Tallinn: Estopol, lk. 202–259.
- Pullat**, Raimo 2013. Tallinlaste elu peegeldusi 18. sajandil. Linnaruum ja elukohad, linnakodaniku rõivastus. – *Vana Tallinn* XXIV (XXVIII). Tallinn: Estopol, lk. 136–213.
- Pullat**, Raimo, Lauri Suurmaa 2008. Varandusinventarid kui luksuse ajaloo uurimise allikad varauusaegse Eesti linnades 18. sajandil. – *Vana Tallinn* XIX (XXIII). Tallinn: Estopol, lk. 13–30.
- Russak**, Helve 2007. Tallinna kaupmehepere garderoob 18. sajandi esimese poole varaloendites. – *Vana Tallinn* XVIII (XXII). Tallinn: Estopol, lk. 45–120.
- Saha**, Hillar 1940. Eestimaa oreleist ja orelehitajaist vanemal ajal. – *Eesti muusika ajaloo lugemik* II. Tallinn: H. Saha, lk. 5–38.
- Saha**, Hillar 1972. *Muusikaelust vanas Tallinnas*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Schaper**, Anu 2013. Gümnaasiumi kantoid ja muusikaelu Tallinnas Rootsi aja teisel poolel. – *Kroonikast kantaadini. Muusade kunstid kesk- ja varauusaegsel Eesti- ja Liivimaal*. Koostanud Katre Kaju, Eesti Ajalooarhiivi Toimetised / Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae 20 (27), Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk. 297–327.
- Sparr**, Kenneth 2012. *David Kellner – A Biographical Survey*. <<http://www.tabulatura.com/davidkellner.pdf>> (27.08.2014).
- Suurmaa**, Lauri 2004. Tallinna saksa kaupmeeste varaloendites inventeeritud laua- ja kööginõud kultuuriajaloo allikana 18. sajandil. – *Vana Tallinn* XV (XIX). Tallinn: Estopol, lk. 9–157.
- Suurmaa**, Lauri 2012. Tallinna all-linna tsunftikäsitöölise sotsiaalsest topograafiast 18. sajandil. – *Vana Tallinn* XXIII (XXVII). Tallinn: Estopol, lk. 141–201.
- Tafenau**, Kai 2009. Veel täiendusi Vana Testamendi tõkeloole. – *Keel ja Kirjandus* 8–9, lk. 688–708.
- Tarvas**, Mari 2012. Raamatud XVIII sajandi Tallinna varaloendites. Ilukirjanduse tee literaatide kogusse. – *Keel ja Kirjandus* 11, lk. 807–823.
- Tarvas**, Mari (Hrsg.) 2014. *Bibliothekskataloge der Tallinner Literaten des 18. Jahrhunderts. Quellenedition aufgrund überlieferter Nachlassverzeichnisse*. Hrsg., kommentiert und mit einer Einführung und einem Index versehen von Mari Tarvas, Würzburg: Königshausen & Neumann.

Lebensumstände und amtliche Tätigkeit der Revaler Musiker und Kantoren im Spiegel ihrer Nachlassverzeichnisse im 18. Jahrhundert

Heidi Heinmaa

Im vorliegenden Aufsatz werden die Lebenswelt und das amtliche Profil der Revaler Stadtmusiker, Organisten und Kantoren aus soziokultureller Perspektive anhand überlieferter Nachlassverzeichnisse, die im Stadtarchiv Tallinn aufbewahrt werden, untersucht. Weil Inventarien Listen von verschiedenen Gegenständen von Verstorbenen enthalten, sind sie als historische Quellen bedeutsame Dokumente, die uns vielfältige Informationen über die Alltagskultur der Zeit bieten. Die in den Nachlassverzeichnissen überlieferten Vermögenslisten, die meistens einer materialbezogenen und thematischen Struktur folgen, umfassen Immobilien, Wertpapiere, Bargeld und Mobilien wie Möbel, Hausrat, Geschirr, Pretiosen, Kunst, Bücher, Kleider und andere Wäsche, Haustiere, Lebensmittel usw. So werfen sie ein Licht auf die wahrscheinliche wirtschaftliche Lage und den Lebensstil der Revaler Bürger und spiegeln ihren sozialen Status in der Stadtgesellschaft wider. Dabei weisen verschiedene Gegenstände auf Verbrauchervorlieben und auch Hobbies und kulturelle Interessen hin.

Das Ziel der Untersuchung ist es, genauere Informationen über die Lebensweise und den sozialen Status der professionellen Musiker zu beschaffen und damit den Lebensstandard und das soziale Prestige der verschiedenen Musikämter in Reval zu vergleichen. Gleichzeitig interessiert mich, ob und in welchem Maße sich die amtliche Tätigkeit der Musiker und Kantoren durch ihren Nachlass offenbart. Außerdem wird versucht, Einflüsse vor allem der deutschen sowie westeuropäischen Musikkultur in Reval zu ermitteln. Da die Stadt Reval noch immer zum deutschsprachigen Raum gehörte und die Stadtbürger größtenteils Deutsche waren, die in vielen Fällen aus (Nord-)Deutschland stammten, blieben starke Beziehungen nach Deutschland gewahrt. Was das städtische Musikleben und Revaler Musikinstitutionen betrifft, so war auch dieses nach norddeutschem Vorbild geordnet.

Aus dem 18. Jahrhundert existieren 500 Nachlassverzeichnisse von Revalern aus verschiedenen Gesellschaftsschichten, wie z. B. Kaufleute, Handwerker, Beamte und Literaten. Die meisten (335) befinden sich im Bestand des Magistrats (Bestand 230), die restlichen (165) entstammen dem Bestand des Waisenkindengerichts (Bestand 166). Darunter finden sich auch Nachlassverzeichnisse der drei Kantoren und vier Musiker, nämlich die der Kantoren am Revaler Gymnasium Johann Gonsior (von 1711), Christoph Erdmann Bieck (1750) und des Kantors und späteren Professors Heinrich Benjamin Hessler (1766), des Stadtmusikers Ernst Jacob Tewes (1776) und der Organisten an der Nikolaikirche Heinrich Ernst Giese (1777), Johann Carl Justus Welsch (1787) und Alexander Forbus (1792).

Die Musiker der Stadt gehörten entsprechend ihren Dienstgebern (Institutionen) verschiedenen sozialen Gruppen an; so waren die Kantoren Kirchen- und Stadtangestellte, die Stadtmusiker Stadtangestellte und die Organisten Kirchenangestellte. Amt und Einkommen beeinflussten auch den sozialen Status, mit dem gewisse Rechte und Privilegien sowie Pflichten einhergingen. Der soziale Status der Musiker hing meistens mit ihrem Einkommen zusammen, die Einkünfte aber wurden von den Bedürfnissen und dem Vermögen der Stadt beeinflusst. Die Revaler Musiker und Kantoren gehörten neben den Handwerkern und Schullehrern wahrscheinlich eher zur mittleren Mittelschicht; sie standen zwischen der oberen Mittelschicht, die Ratsherren und Staatsbeamte, Kaufleute, wohlhabende Handwerker und Literaten umfasste, und der unteren Mittelschicht, zu der ärmere Handwerker, Diener und Arbeiter gehörten.

Anhand der sieben Nachlassverzeichnisse der Revaler Musiker und Kantoren aus dem Zeitraum 1711–1792 lassen sich Gemeinsamkeiten sowie Unterschiede der Lebensstandards und -stile feststellen. Doch kann man die Zustände am Anfang und am Ende des 18. Jahrhunderts nicht ohne weiteres nebeneinanderstellen, weil der Große Nordische Krieg von 1700 bis zur Kapitulation Revals im Jahre 1710 und die Pestepidemie von 1710 bis 1711 die wirtschaftliche und kulturelle Entwicklung der Stadt für Jahrzehnte gebremst haben. Dennoch zeigen sowohl das Nachlassverzeichnis des Kantors Johann Gonsior aus dem Jahre 1711 als auch seine Vokation (1700), dass er sich in einer guten Lebenslage befunden haben dürf-

te. Seit der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts hat der Gymnasialkantor die führende Rolle im Revaler Musikleben gespielt und damit am besten verdient und das höchste Ansehen bei anderen Musikern gehabt. Nach 1720 in andauernd schweren Zeiten wurde das Gehalt des Kantors reduziert, und auch die Organisten und Stadtmusiker mussten mit geringen Einkünften zurechtkommen. Bis zur zweiten Hälfte des Jahrhunderts verbesserte sich die wirtschaftliche Lage der Stadt, und in den folgenden Jahren kann man die aufsteigende Position des Stadtmusikers in der Musikhierarchie sehen, wobei diese Tendenz offensichtlich von den Ambitionen und der Durchsetzungskraft einer konkreten Person abhing.

Der Stadtmusiker Ernst Jacob Tewes war von 1750 an bis zu seinem Tod im Amt, insgesamt 26 Jahre. Er vergrößerte seine Musiker-Kompanie auf zehn Personen, mit denen er die ihm zugewiesenen Aufgaben erfüllen sollte: darunter Spielen auf dem Rathaus (zwischen Ostern und Michaelis, jeweils Sonntags und Donnerstags), Musizieren bei festlichen Gelegenheiten am Gymnasium und in den Stadtkirchen und weitere Aufgaben wie etwa die Aufwartung auf Hochzeiten. Mit seinem Hauptgehalt und Akzidentien konnte Tewes sein Sachvermögen signifikant vermehren und dabei seinen sozialen Status erhöhen; seinen Wohlstand spiegelt auch das Nachlassverzeichnis wider. Er hat sogar ein Wohnhaus besessen, was Kantoren und Organisten sich nicht leisten konnten. Neben seiner luxuriösen Wohnungseinrichtung hat er einen ansehnlichen Bestand von mehr als 60 verschiedenen Musikinstrumenten und „1 Parthey diverse[n] Noten und Musicalien“ besessen, die deutlich auf seine amtliche Tätigkeit verweisen.

Aufgrund der Nachlassverzeichnisse der Organisten Giese, Welsch und Forbus sowie des Kantors Gonsior haben die Organisten sowohl ein Klavier und einige sonstige Instrumente (Gonsior „1 alte Clavier“) als auch Musiknoten besessen. In den Nachlassverzeichnissen der anderen Kantoren Bieck und Hessler gibt es keinen Eintrag zu Instrumenten und Noten, aber man kann in ihnen auffällige Listen von mehr als 200 Büchern finden. Auch der Organist Giese hat über 200 Bücher besessen, die anderen Musiker allerdings nur einzelne. Auf die größte Musiksammlung verweisen im Nachlassverzeichnis des Organisten Giese enthaltene Listen von Noten und Musikbüchern, in denen 85 Einträge von Noten und über 30 Titel von Musikbüchern (neben ca. 200 sonstigen Büchern) notiert sind. Die Listen enthalten zu einem großen Teil Werke der deutschen Musiktheoretiker und Komponisten aus dem 18. Jahrhundert, wie etwa Johann Mattheson, Friedrich Wilhelm Marpurg, Georg Andreas Sorge, Caspar Ruetz, Carl Philipp Emanuel Bach, Christoph Schaffrath, Johann Schobert, Johann Gottlieb Graun, Friedrich Christian Mohrheim, Ernst Eichner, Georg Simon Löhlein, Carl Heinrich Graun u. a. Aufgrund aller überlieferten Bücherlisten der genannten Musiker und Kantoren kann man eine Dominanz deutscher Literatur feststellen. Laut der Untersuchung über die Privatbibliotheken in Reval im 18. Jahrhundert von Mari Tarvas fand ein aktiver kultureller Transfer vor allem aus dem Kulturkreis West- bzw. Mitteleuropas statt, der sich u. a. in den Bücherverzeichnissen zeigt. Auf starke deutsche Einflüsse weisen auch die in den Bücherlisten von Musikern enthaltene Musikkultur und das Repertoire hin, welches in Reval offensichtlich erklang.

Die Kantorei am Gymnasium war bis 1786 tätig, als die Stelle des Kantors aufgelöst wurde. Musikunterricht wurde danach vom Schulkollegen oder Küster gegeben. Bei der Kirchenmusik, vor allem an Festtagen, waren die Organisten und Stadtmusiker verpflichtet, in Gottesdiensten in den Stadtkirchen ihren Dienst zu versehen. In den letzten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts haben sich auch die Position sowie der soziale Status des Organisten nebst dem Stadtmusiker einigermassen verbessert, was mit einer nun größeren Rolle im städtischen Musikleben verbunden war. Auf einen aufstrebenden Lebensstandard der Organisten weisen auch ihre Nachlässe mit kostbaren Möbeln, Wertsachen, Kunst, Musikinstrumenten und Büchern hin.